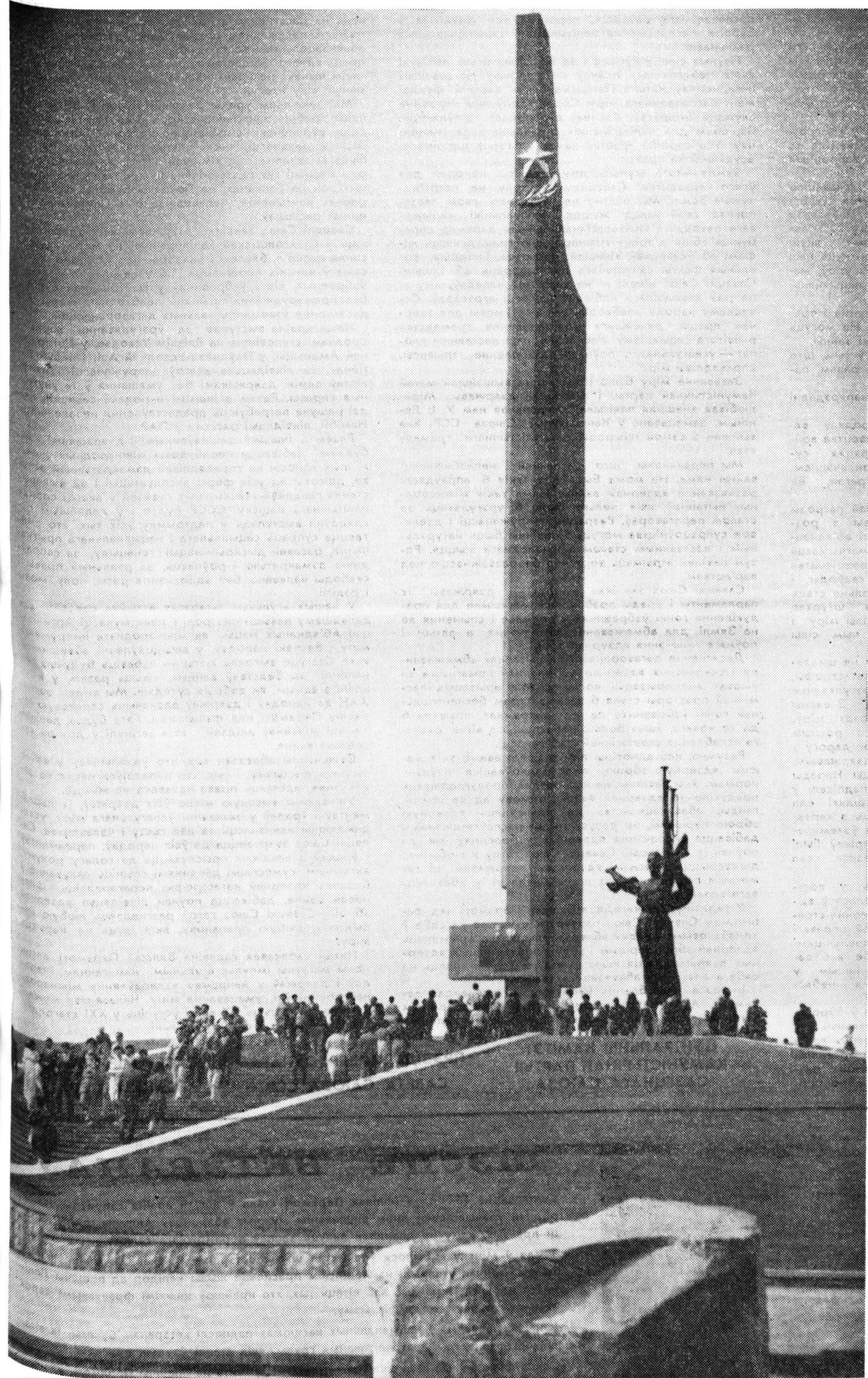

Голас Радзімы

№ 20 (1902)
16 мая 1985 г.

ГАЗЕТА БЕЛАРУСКАГА ТАВАРЫСТВА ПА КУЛЬТУРНЫХ СУВЯЗЯХ З СУАЙЧЫННІКАМІ ЗА РУБЯЖОМ
(БЕЛАРУСКАЕ ТАВАРЫСТВА «РАДЗІМА»)

Выдаецца з 1955 г.
Цана 4 кап.

Разлом
фашызму,
пераможнае
завяршэнне
вайны
сталі
падзеяй
пераломнага,
сусветна-
гістарычнага
значэння,
якая адкрыла
перад
выратаваным
чалавецтвам
новыя шляхі
сацыяльнага
прагрэсу,
перспектыву
справядлівага
і трывалага
міру
на планеце.

[З Доклада Генеральнага сакратара ЦК КПСС М. С. ГАРБАЧОВА на ўрачыстым сходзе ў Крамлёўскім Палацы з'ездаў, прысвечаным 40-годдзю Перамогі савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне.]

8 мая ў Мінску па праспекце Машэрава быў адкрыты велічны мемарыял «Мінск — горад-герой». [Артыкул «Зорка над горадам», у якім раскажаецца пра новы помнік і яго аўтара, змешчаны на 7-й стар.]
Фота С. КРЫЦКАГА.

ЗВАРОТ

Цэнтральнага Камітэта КПСС, Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР і Савета Міністраў СССР «Да народаў, парламентаў і ўрадаў усіх краін» у сувязі з 40-годдзем заканчэння другой сусветнай вайны

Чатыры дзесяцігоддзі назад пераможна завяршылася бітва свабодалюбівых народаў супраць фашызму, які задаўся мэтай заваяваць сусветнае панаванне.

Сусветна-гістарычная Перамога над гітлераўскім фашызмам і японскім мілітарызмам была атрымана агульнымі намаганнямі народаў і арміяў краін антыгітлераўскай кааліцыі, партызан, байцоў руху Супраціўлення, антыфашыстаў, дэмакратаў і патрыётаў, мільёнаў барацьбітоў за свабоду.

Агульнапрызнана, што рашаючы ўклад у разгром сіл фашызму і агрэсіі, у выратаванне чалавецтва ад заняволення ўнеслі Савецкі Саюз і яго Узброеныя Сілы.

Гітлераўскі фашызм пагражаў самому існаванню еўрапейскай і сусветнай цывілізацыі. Другая сусветная вайна загінула 50 мільёнаў чалавек. Навязаная Савецкаму Саюзу вайна вырвала з жыцця 20 мільёнаў яго сыноў і дачок. Не засталася сям'і, якую не абпаліла б полымя вайны. Ніколі не сціхнуць наш боль і смутак, несучыя гора салдацкіх удоў, маці і сірот. Агрэсар знішчыў трэць нашага нацыянальнага багацця.

На ўсе часы ў памяці народнай застануцца і трагедыя вайны, і шчасце Вялікай Перамогі. Не могуць быць забыты суровыя і павучальныя ўрокі вайны.

Адзін з галоўных урокаў заключаецца ў тым, што супраць агрэсіі трэба змагацца рашуча і разам, паккуль не ўспыхнула полымя вайны.

Іменна гэтага настойліва дабіваўся напярэдадні другой сусветнай вайны Савецкі Саюз.

Цяпер адбылося якаснае змяненне сродкаў вядзення вайны. Калі за ўсю гісторыю чалавецтва войны забралі сотні мільёнаў жыццяў, то трэцяя сусветная вайна пагражае ўсеагульным знішчэннем. Калі над планетай пранясецца ядзерны ўраган, ён не пакіне на ёй нават аазісаў жыцця.

Перад наіяўнае смяротнай фашысцкай пагрозы ў гады другой сусветнай вайны дзяржавы з розным сацыяльна-палітычным ладам здолелі аб'яднацца супраць агульнага ворага, даказалі магчымасць эфектыўнага палітычнага і ваеннага супрацоўніцтва ў імя адзінай агульначалавечай мэты — свабоды і міру. І сёння згуртаванасць народаў здольна стаць магутнай перашкодай на шляху тых, хто штурхае свет да ядзернай катастрофы. Цяпер сілы міру і прагрэсу непараўнальна больш магутныя чым сілы рэакцыі і агрэсіі.

Пасля заканчэння вайны Савецкі Саюз не шкадаваў намаганняў па прадукіненню новай катастрофы, у барацьбе за разбраенне, за мірнае ўрэгуляванне спрэчковых праблем за сталом перагавораў. З вясны 1945 г. народы Еўропы жывуць ва ўмовах міру. Прынцып мірнага суіснавання дзяржаў з розным грамадскім ладам усё больш правірае сабе дарогу ў міжнародным жыцці ў адносінах паміж дзяржавамі.

1 жніўня 1975 г. дзяржавы — удзельніцы Нарады па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе падпісалі ў Хельсінкі Заключны акт, у якім намяцілі шляхі «да пераадолення процістаяння, што зыходзіць з характару іх адносін у мінулым, і да лепшага ўзаемаразумення». Калектыўнымі намаганнямі дзяржаў былі закладзены асновы разрадкі, якая паказала свае неаспрэчныя перавагі і выгады для ўсіх.

40-годдзе Перамогі народы адзначаюць у вострай, небяспечнай абстаноўцы, якая склалася ў выніку курсу ЗША і НАТО на парушэнне ваенна-стратэгічнай раўнавагі, на дасягненне ваеннай перавагі над Савецкім Саюзам, дзяржавамі — удзельніцамі Варшаўскага Дагавора. Але разлікі на тое, каб дамінаваць у свеце, дыктаваць сваю волю іншым, у тым ліку Савецкаму Саюзу, негрунтоўныя і небяспечныя для ўсіх народаў.

Сур'ёзную трывогу выклікае становішча ў Еўропе, над якой пранёсся смерч дзвюх спусташальных сусветных войнаў. Тут непасрэдна процістаяць адзін аднаму велізарныя масы ўзброеных сіл і арсеналы ўзбраенняў; у Заходняй Еўропе працягваецца разгорганне амерыканскай ракетна-ядзернай зброі пер-

шага ўдару, актывізаваліся рэваншысцкія колы, якія спрабуюць паставіць пад сумненне вынікі вайны і пасляваеннага развіцця, перш за ўсё існуючыя ў Еўропе пасляваенныя палітычныя і тэрытарыяльныя рэальнасці.

Пэўныя сілы ў Еўропе і за яе межамі не пакінулі сваіх небяспечных планаў па падрыву гістарычных пагадненняў Ялты і Патсдама, якія заклалі фундамент пасляваеннага міру. Сорак гадоў яны надзейна служаць інтарэсам бяспекі еўрапейцаў, з'яўляюцца бар'ерам для мілітарысцкіх і рэваншысцкіх імкненняў. Усе спробы зрабіць замах на гэтыя пагадненні асуджаны на провал.

Зямля — гэта агульны дом для ўсіх народаў, для ўсяго чалавецтва. Савецкаму народу не патрэбны чужыя землі. Мы нікому не навязваем свой светапогляд, свой уклад жыцця. Вяшчальнікі «крыжовага паходу» і «псіхалагічнай вайны» дарэмна спрабуюць збіць з толку міжнародную грамадскасць міфамі аб «савецкай ваеннай пагрозе». Гісторыя, рэальныя факты сённяшняга дня гавораць аб іншым. Савецкі Саюз ніколі ні на каго не нападаў, яму ж не раз даводзілася адбіваць нашэсці агрэсараў. Савецкаму народу неабходны мірныя ўмовы для творчай працы, далейшага ўдасканалення грамадства развітога сацыялізму. Наш ідэал, наш пастаянны клопат — усеагульнае і поўнае разбраенне, трывалы, справядлівы мір.

Захаванне міру было і застаецца вышэйшай мэтай Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы. Міралюбвая знешняя палітыка, завешчаная нам У. І. Леніным, замацавана ў Канстытуцыі Саюза ССР. Яна вынікае з самой прыроды сацыялістычнага грамадства.

Мы перакананы, што фатальнай непазбежнасці вайны няма. Не можа быць мэт, якія б апраўдвалі развязанне ядзернай вайны. Няма такіх міжнародных пытанняў, якія нельга было б ўрэгуляваць за сталом перагавораў. Разрадка напружанасці і дзелавое супрацоўніцтва могуць і павінны быць натуральным і пастаянным станам міжнароднага жыцця. Розум павінен атрымаць верх над безразважнасцю, над вар'яцтвам.

Савецкі Саюз заклікае народы і дзяржавы, іх парламентаў і ўрады зрабіць усё магчымае для прадукінення гонкі ўзбраенняў у космасе і спынення яе на Зямлі, для абмежавання, скарачэння, а затым і поўнага знішчэння ядзернай зброі.

Дасягненне дагаворанасці па пытаннях абмежавання і скарачэння ядзерных узбраенняў немагчыма ва ўмовах мілітарызацыі космосу. Мілітарызацыя касмічнай прасторы стала б каталізатарам бескантрольнай гонкі ўзбраенняў па ўсіх напрамках, прывяла б да яе новага, яшчэ больш небяспечнага вітка, рэзкага аслаблення стратэгічнай стабільнасці.

Разумна, каб адносіны паміж дзяржавамі, якія маюць ядзерную зброю, падпарадкоўваліся пэўным нормам. Яны павінны, на наш погляд, прадугледжваць прадукіненне ядзернай вайны, адмову ад яе прапаганды, абавязацельства не прымяняць ядзерную зброю першымі, не дапускаць яе распаўсюджвання і дабівацца скарачэння ядзерных узбраенняў аж да поўнай іх ліквідацыі. Савецкі Саюз гатоў у любы час дагаварыцца з іншымі ядзернымі дзяржавамі аб сумесным прызнанні такіх норм і наданні ім абавязковага характару.

У гадавіну саракагоддзя Вялікай Перамогі над фашызмам Савецкі Саюз пацвярджае ўзятае на сябе ў аднабаковым парадку абавязацельства не прымяняць ядзернай зброі першым і зноў заклікае іншыя ядзерныя дзяржавы, якія яшчэ гэтага не зрабілі, узяць на сябе аналагічныя абавязацельствы.

Інтарэсам аслаблення напружанасці адпавядае дакумент «Асноўныя палажэнні Дагавора аб узаемным непрымяненні ваеннай сілы і падтрыманні адносін

міру», прадстаўлены савецкім бокам удзельнікам Стакгольмскай канферэнцыі. Гэта ініцыятыва накіравана на дасягненне асноўнай мэты канферэнцыі. Асноўным палажэннем прапануемага дагавора стала аб абавязацельства не прымяняць першымі адзін супраць аднаго ні ядзерных, ні звычайных узбраенняў і, такім чынам, не прымяняць адзін супраць аднаго ваенную сілу наогул.

Мы заклікаем урады дзяржаў Еўропы, ЗША і Канады зрабіць эфектыўныя крокі, каб поўнасцю ачысціць еўрапейскі кантынент ад ядзернай зброі як сярэдняй дальнасці, так і тактычнай. Еўропа павінна быць вызвалена і ад хімічнай зброі. Умацаванню міру і бяспекі тут садзейнічаюць створаныя бяз'ядзерных зон на Балканах, на Поўначы Еўропы і ў іншых раёнах кантынента, непавелічэнне і скарачэнне ваенных расходаў.

Савецкі Саюз заклікае дзяржавы, якія ўдзельнічаюць у Стакгольмскай канферэнцыі па мерах умацавання давер'я, бяспекі і разбраення ў Еўропе, а таксама ў венскіх перагаворах аб узаемным скарачэнні ўзброеных сіл і ўзбраенняў у Цэнтральнай Еўропе, без прапаруджання прыняць неабходныя меры для дасягнення ўзаемапрыемальных дагаворанасцей.

Наша краіна выступае за ўрэгуляванне мірнымі сродкамі становішча на Блізкім Усходзе, у Цэнтральнай Амерыцы, у Паўднёва-Усходняй Азіі і іншых рэгіёнах, за ліквідацыю ачагоў напружанасці і канфліктаў паміж дзяржавамі без умяшання ў іх унутраныя справы. Разам з іншымі народамі савецкія людзі рашуча патрабуюць прадастаўлення незалежнасці Намібіі, ліквідацыі расізму ў ПАР.

Разам з іншымі зацікаўленымі дзяржавамі мы будзем дабівацца перабудовы міжнародных эканамічных адносін на справядлівай дэмакратычнай аснове, адмовы ад усіх форм эксплуатацыі і ад выкарыстання гандлёва-эканамічных сувязей у якасці сродку палітычнага націску. СССР будзе і ў далейшым паслядоўна выступаць у падтрымку ўсіх тых, хто змагаецца супраць сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёчэння, расавай дыскрымінацыі і генацыду, за сапраўдную дэмакратыю і роўнасць, за рэальныя правы і свабоды чалавека, без адрознення расы, полу, мовы і рэлігіі.

У нашых агульных інтарэсах актыўна садзейнічаць далейшаму павышэнню ролі і эфектыўнасці Арганізацыі Аб'яднаных Нацый як міжнароднага інструмента міру і бяспекі народаў, у ажыццяўленні абвешчанай у яе Статуце высокай мэты — «збавіць будучыя пакаленні ад бедстваў вайны», «жыць разам, у міры адзін з адным, як добрыя суседзі». Мы вітаем заклік ААН да народаў і дзяржаў адзначыць саракавую гадавіну Перамогі над фашызмам. Гэта будзе данінай памяці мільёнаў людзей, якія загінулі ў другой сусветнай вайне.

Свяшчэнны абавязак тых, хто ўдзельнічаў у вайне супраць фашызму, і тых, хто нарадзіўся пасля яе заканчэння, адстаяць права чалавека на жыццё.

Улічваючы высокую місію ўсіх дзяржаў, іх парламентаў і ўрадаў у захаванні ўсеагульнага міру, усведамляючы адказнасць за лёс свету і чалавецтва, Савецкі Саюз звяртаецца да ўсіх народаў, парламентаў і ўрадаў з заклікам прыслушацца да голасу розуму, актыўнымі сумеснымі дзеяннямі спыніць спаўзанне ў бездань ядзернай катастрофы, перагарадзіць шлях новай вайне, дабівацца поўнай ліквідацыі ядзернай зброі. Савецкі Саюз гатоў разгледзець любую ініцыятыву, любую прапанову, якія ідуць на карысць міру.

Няхай саракавая гадавіна Вялікай Перамогі дасць новы магутны імпульс агульным намаганням народаў і дзяржаў у напрамку аздараўлення міжнароднай абстаноўкі, умацавання міру. Чалавецтва можа і павінна завяршыць XX век і ўступіць у XXI стагоддзе з упэўненасцю ў сваёй будучыні.

ЦЭНТРАЛЬНЫ КАМІТЭТ
КАМУНІСТЫЧНАЙ ПАРТЫІ
САВЕЦКАГА САЮЗА

ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА
САВЕТА САЮЗА ССР

САВЕТ МІНІСТРАЎ
САЮЗА ССР

ШЭСЦЕ ВЕТЭРАНАЎ

Святкаванне 40-годдзя Вялікай Перамогі стала ў нашай краіне сапраўды ўсенароднай урачыстасцю, днём віншавання мужных абаронцаў Айчыны, днём памяці пра тых, каму не давялося пачуць залпаў пераможнага салюту.

9 мая ў Мінску адбылося ўрачыстае шэсце ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны. Тысячы мінчан утварылі на Ленінскім праспекце жывы калідор ад плошчы Леніна да плошчы Перамогі, каб вітаць тых, хто прайшоў цяжкімі франтавымі дарогамі, выратаваў свет ад фашызму.

Юнакі і дзяўчаты ў нацыянальных касцюмах паднеслі ветэранам букеты. Іх віталі хоры, аркестры, тэатралізаваныя групы, якія стаялі ўздоўж праспекта.

Усклаўшы вянкі да падножжа гранітнага манумента на плошчы Перамогі, удзельнікі ўрачыстага шэсця агледзелі адкрытую напярэдадні мемарыяльную залу Герояў Савецкага Саюза. Свята працягвалася ў парках імя Горкага і імя Я. Кушчэпа. Да позняга вечара плылі над горадам-героем мелодыі і песні ваенных гадоў, якія ўслаўляюць Вялікую Перамогу. А потым неба над Мінскам расквеціў святочны салют.

НА ЗДЫМКУ: урачыстае шэсце ветэранаў у Мінску.

рэпартаж са спаленай вёскі

ПОМНІК НА КУРГАНЕ

У памяць пра людзей, якіх 14 чэрвеня 1943 года спалілі фашысты ў вёсцы Хутар, узведзены гэты помнік.

Да болю знаёмая карціна. Так ці прыкладна так гітлераўцы распраўляліся з многімі беларускімі вёскамі. Гэтае злачынства, пра якое я раскажваю сёння, яны ўчынілі ў вёсцы Хутар Светлагорскага раёна Гомельскай вобласці. Карны батальён ішоў з Рэчыцы (ад Хутара гэта 50 кіламетраў). Усе населеныя пункты, якія сустракаліся па дарозе, фашысты знішчалі разам з людзьмі. Аперцыя была дэталёва спланавана і, напэўна, ужо не раз «пракручана» ў іншых раёнах, бо ў Хутары карнікі «працавалі» з выключнай зладжанасцю...

96 жыхарам, якія згарэлі ў агні 14 чэрвеня 1943 года, у вёсцы цяпер пастаўлены помнік. «На высокім кургане, дзе некалі спалілі жывых людзей, узвышаецца постаць маці, адлітая з чырвонай мэдзі, — піша ў сваім сачыненні сямікласніца Хутарскай сярэдняй школы Вольга Даніленка. — Яна сядзіць у зрэбнай вопратцы пад абгарэлым дрэвам. Колькі горычы і смутку, колькі нерастрачанай дабраты і пяшчоты ў яе позірку! Рукі быццам у забыцці пеццяць сваіх дзяцей... Але горда ўзнятая галава і выпрастаная постаць гавораць пра няскоранасць яе і мужнасць. Яна перажыла смерць і будзе жыць. Бо няма такой сілы, якая б знішчыла жыццё. А яно прабіваецца на свет трыма парасткамі-галінкамі на абпаленай кроне дрэва. Чацвёртага парастка няма. І ён не ўзыходзіць...»

Так напісала чатырнаццацігадовая дзяўчынка. Я перадаю яе радкі, не змяняючы ніводнага слова. Сачыненне было на вольную тэму, кожны сам выбіраў, пра што пісаць. Пра трагедыю сваёй вёскі пісалі дзесяць вучняў — амаль палова класа. Як высветлілася, у кожнага з іх у той чэрвеньскі дзень сорак трыццаць года загінуў нехта з блізкіх.

Дзецям, безумоўна, цяжка ўявіць, як гэта можна спаліць людзей жывымі. Такое папросту не ўкладваецца ў іх галовах, не паддаецца разуменню. Яно жыве

недзе ў падсвядомасці. Дзіцячая душа вельмі ўражлівая. Таму пачутая ў маленстве ад бацькоў ці бабулі гісторыя пра спаленне людзей западае глыбока ў памяць, але пакуль уяўляецца як нешта абстрактнае. Толькі праз гады гэты ўражанні пачынаюць паступова набываць канкрэтны змест. Тады з'яўляецца веданне. Разуменне ж прыходзіць пазней, са сталеннем.

У Хутарскай школе я пазнаёміўся з настаўнікам Іванам Казаком. Разам са школьнікамі ён арганізаваў групу «Пошук». Вучні старэйшых класаў збіраюць падрабязныя звесткі пра падзеі, што адбываліся ў іх вёсцы і ваколіцах у час вайны. Асноўная частка матэрыялаў датычыць якраз спалення Хутара. Сярод іх вельмі каштоўныя сваёй дакументальнасцю ўспаміны сведкаў той трагедыі. Дзеці запісвалі іх уласнаручна, менавіта так, як расказвалі людзі.

Адшукалі школьнікі і, можна сказаць, унікальны фотадакумент — здымак адной з тых чатырох хат, якія гітлераўцы па нейкай прычыне не спалілі. Фотаздымак гэты каштоўны ўжо нават тым, што дапамагае дзецям лепш уявіць аблічча даваеннай вёскі. Бо сённяшні Хутар вельмі розніцца ад таго. Пасля вайны людзі паставілі на папалішчых хатах больш прасторныя, светлыя. Вёска цалкам аднавілася. Пяць гадоў назад яна зноў пачала інтэнсіўна расці. Звязана гэта з развіццём мясцовага саўгаса, які займаецца пераважна вырошчваннем гародніны — агуркоў, памідораў, капусты, морквы... Частку свайго прыбытку гаспадарка накіроўвае на будаўніцтва жылля. Штогод у Хутары ўзводзіцца 10—15 кватэр. Магазіны, сталовая, аддзяленне сувязі, аптэка, камбінат бытавога абслугоўвання — усё гэта таксама ёсць у вёсцы. У хуткім часе будзе здадзены ў эксплуатацыю і дзіцячы сад. Потым распачнецца будаўніцтва новай школы на 320 месцаў.

Заўважце, у вёсцы, якую фашысты, лічы, знішчылі цалкам, ужо сёння, трохі

больш чым праз сорак гадоў, будуюцца школа на 320 месцаў! Значыць, у вёсцы жыве тры сотні дзяцей школьнага ўзросту!

І Хутар не выключэнне. За тры гады акупацыі фашысты спалілі цалкам, з усімі жыхарамі 628 беларускіх вёсак. Падкрэслім, з усімі жыхарамі. 462 з іх пасля вайны зноў аднавіліся. Той, хто быў у Хатыні, дзе увекавечаны вогненныя вёскі Беларусі, напэўна ж памятае сімвалічныя Дрэвы жыцця, на якіх шчыльнымі радкамі размешчаны назвы гэтых адраджаных вёсак.

На Беларусі няма такога раёна, які б не закранула палыма. Самы жахлівы быў 1943 год. Планамерна, са звычайнай паслядоўнасцю фашысты палілі вёскі і людзей. Прычым, некаторыя вёскі гарэлі па некалькі разоў. Людзі, якім удалася ўратавацца ад карнікаў, хаваліся ў лесе, а потым вярталіся і на папалішчы зноў будавалі сабе зямлянкі ці хаты.

У Віцебскай вобласці 243 вёскі гітлераўцы палілі двойчы, 83 — тройчы, 22 — чатыры разы і больш. Падобнае рабілася на Міншчыне, Гомельшчыне, Брэстчыне, Гродзеншчыне. Вёску Рудня Чэрвенскага раёна фашысты знішчалі 6 разоў, Хадакі Лагойскага раёна — 71 Недалёка ад Хадакоў ёсць вёска Людвінава. Яна гарэла 8 разоў!

Выпаленая зямля, забітыя людзі. Здавалася б, жыццё тут загублена назаўсёды. Але прыходзілі з фронту мужчыны. Вярталіся дамоў бежанцы. І зямля зноў ажывала. У першыя пасляваенныя гады ў нас многа было такіх вёсак, дзе жыло толькі пяць-шэсць сямей, а сустракалася нават і па дзве-тры. Але і гэтыя вёскі выжылі. Большасць з іх цяпер ужо перавысілі свае даваенныя памеры. Цяжка было. Жылі галаднавата, асабліва першы пасляваенны год. Зямлю ералі на

[Заканчэнне на 5-й стар.]

Хата Марка Клімянка стаяла трохі водаль ад вёскі. Афіцэр нешта крыкнуў, і два эсэсаўцы, прыціскаючы да грудзей аўтаматаў, хуценька пабеглі туды.

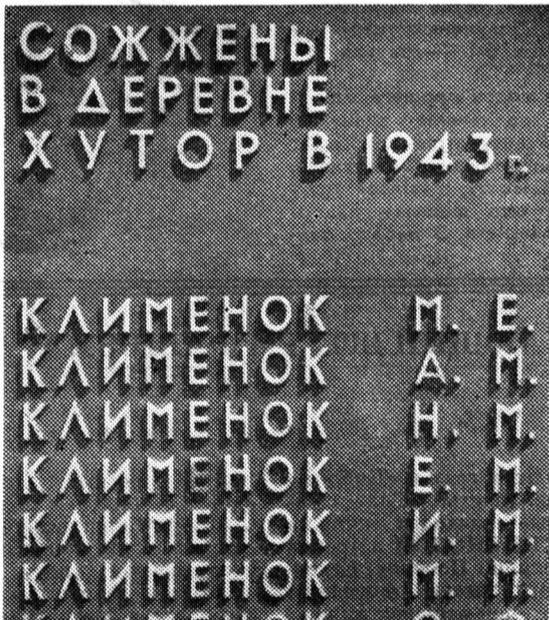
Гаспадар заўважыў іх ужо каля двара. Зразумеў: уцякаць няма куды, убаць — застрэліць. Зайшоў у хату папярэдзіць жонку і дзяцей. Не паспеў зачыніць дзверы, як тут жа ўскокваюць яны...

Праз дзве хвіліны эсэсаўцы беглі назад. Хата гарэла.

Адам яшчэ не разумее, што здарылася. Кінуўся быў з натоўпу. Высокі немец злосна крыкнуў і балюча ўдарыў у плячо аўтаматам. «Там бацька і маці...» — спрабаваў тлумачыць хлопец, паказваючы ў бок палаючага дома. Дарэмна. Фашыст падняў дула аўтамата і зноў нешта гаркнуў. Жанчына, што ішла побач, пацягнула Адама за руку: «Не вылазь, застрэліць».

Пра ўсё гэта Адам Клімянок раскажвае мне сам. Ён цудам ацалеў тады. Калі пачалася аблава, хлопец быў якраз у хаце свайго дзядзькі. Фашысты ўрываюцца ў кожны дом і ўсіх выганялі на вуліцу. З некаторых хат даносіліся аўтаматныя чэргі. Адтуль нікога не выводзілі...

Я не пытаю ў Адама Клімянка падрабязнасці таго дня, разумею, наколькі цяжка яму ўспамінаць перажытае. Гітлераўцы спалілі ўсю яго сям'ю — бацьку, маці, чацвёрта братаў і сясцёр. Такі ж лёс і ў Рыгора Смалянчука. Яго родных фашысты таксама кінулі ў агонь. Не пашкадавалі нават маленькага брата, які толькі два тыдні жыў на гэтым свеце. Літасці не было ні да старых, ні да малых, ні да здаровых, ні да калек. Аднанога дзеда Дзяніса разам з жонкай зачынілі ў хляве і спалілі жывымі...

Уся сям'я Адама КЛІМЯНКА: бацька, маці, чацвёрта братаў і сясцёр — згарэла ў агні.

пісьмы зблізку

РАВЕСНІЦА МІРУ

Неяк зацікавілася: ці ёсць сярод мінчан равеснікі нашай Вялікай Перамогі. Даведацца пра гэта можна было толькі праз архіў. Я звярнулася туды. І вось што высветлілася: 9 мая 1945 года нарадзілася ў Мінску шэсць дзяцей. Зразумела, лічба гэтая надзвычайціпая ў параўнанні з сённяшнім часам: штодня ў нашым горадзе з'яўляецца на свет каля 800 нованароджаных.

Вельмі вырасла колькасць жыхароў беларускай сталіцы — нядаўна стала паўтара мільёна. Дык хто ж яны, як і дзе жывуць тыя, хто адкрыў лік пасляваеннаму пакаленню Мінска?

Журналісцкі пошук прывёў мяне да адной з іх, пра якую я і раскажу. Да Людмілы Хадаркевіч, па мужу Бандарэнка.

Увогуле, знайсці яе ўдалося надзіва лёгка. Яна і сёння жыве па тым жа адрасу, дзе нарадзілася. У архіўным запісе аб яе нараджэнні былі і дадатковыя звесткі пра сям'ю, з якой выйшла. Бацька Аляксандр Мацвеевіч, слесар вагонарамонтнага дэпо, меў 33 гады; маці Алена Леанардаўна, тэлеграфістка мінскага тэлеграфа, — 23. Аб нараджэнні дачкі выдадзена гербавае пасведчанне № 002842.

...На парозе ўтульнай драў-

лянай хаты, што па вуліцы Грушаўскай, мяне сустрэла жанчына ва ўзросце, ужо даволі свая, з адкрытым ветлівым тварам. Так, Хадаркевічы жывуць тут, так, Людміла Аляксандраўна дома. Як высветлілася пазней, гэта была Алена Леанардаўна.

Людміла Аляксандраўна, наогул, збянтэжылася, калі даведалася, што мяне прывяло ў іх хату. Расказаць пра дзяцінства? Якое там дзяцінства ў першых пасляваенных дзядзі! Вось як падрасла, лягчай стала, асабліва бацькам з іх адвечнымі клопатамі пра нас. Удзячны позірк яе скіраваны на маці. Адрозна па сякім закончэнні школы паддалася на аб'яднанне «Інтэграл», дзе працуе і сёння. Спачатку толькі цэглу падносла — будаваліся. Была вучаніцай,

потым паступіла на вячэрняе аддзяленне Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Вучылася па спецыяльнасці фізіка паўправаднікоў. Перавялі на заводзе майстрам на ўчастак, працавала тэхнолагам, зноў праз пэўны час вярнулася на ранейшую пасаду. Як людзі кажуць, знайшла там сваё прызначэнне.

Пошук яго і вернасць яму — сямейная рыса характару Хадаркевічаў. Усё жыццё працаваў на чыгуныцы Аляксандр Мацвеевіч. Больш за дваццаць апошніх гадоў аддала працы на Ленінскім вузле сувязі Алена Леанардаўна.

— Раскажыце, калі ласка, пра дзень нараджэння Людмілы.

— Ужо ў красавіку і тым больш на пачатку мая мы

вельмі чакалі перамогі, пільна сачылі за зводкамі Савінфармбюро аб баях на подступах да Берліна і, вядома, у самім горадзе. З дня на дзень спадзяваліся: вось павінны аб'явіць, што вайне канец. Чакалі і восьмага мая. Я была цяжарная. Увечары сабрала мяне маці ў бальніцу, а ранічай убягае ў палату медсястрычка. І плача, і смяецца — усё адразу. «Жанчынкi, вайна скончылася!»

У чатыры гадзіны раніцы салют у Мінску быў, а ў шэсць — мая Людміла з'явілася. Усе казалі тады: «Добра, што дзяўчынка нарадзілася ў першы дзень міру, значыць, не будзе болей вайны. Сорак гадоў мінула, а я кожны момант таго дня памятаю».

Міраслава СУЛЬДЗІНА.

ВІНШУЮЦЬ ЗЕМЛЯКІ

Прэзідыуму Беларускага таварыства «Радзіма», рэдакцыі газеты «Голас Радзімы».

Дарагія сябры! Віншваем вас і ў вашай асобе ўвесь савецкі народ з вялікім святам — 40-годдзем Перамогі над германскім фашызмам!

Мы, вашы суйчыннікі ў Канадзе, ніколі не забываем пра гераічны подзвіг савецкага народа, пра незлічоныя ахвяры, цаной якіх быў пакладзены канец самай кровапралітнай вайне ў гісторыі чалавецтва.

Мы высока цэнім ролю савецкага народа ў агульным руху чалавецтва за мір у наш неспакойны час і заўсёды падтрымаем ініцыятывы Савецкага ўрада, накіраваныя на захаванне міру на зямлі. Мы верым, што год 40-годдзя Перамогі над фашызмам азнамянеўца адзінствам народаў у барацьбе супраць любога праяўлення фашысцкай бесчалавечнай ідэалогіі.

Мы, рускія канадцы, запэўніваем вас у тым, што са свайго боку ў імя міру на зямлі аддадзім усе сілы барацьбе за спыненне гонкі ўзбраенняў, за неабычальнае планаванне «зорных войнаў».

Вечная памяць героям!

Няхай жыве вялікі савецкі народ і яго міралюбівая палітыка!

Галоўнае праўленне Федэрацыі рускіх канадцаў.
Старшыня Антон КУЛЬЧЫН.
Сакратар Аляксандра ЮРОўСКАЯ.

Канада.

Дарагія супрацоўнікі таварыства «Радзіма» і рэдакцыі газеты «Голас Радзімы»!

Дазвольце нашаму невялікаму, але дружнаму калектыву клуба імя У. Маякоўскага павіншаваць вас і ў вашай асобе ўвесь савецкі народ з Днём міжнароднай салідарнасці працоўных Першамаем і 40-годдзем Перамогі над фашысцкай Германіяй.

Жадаем вам моцнага здароўя, шчасця ў асабістым жыцці.

Няхай заўсёды будзе мірнае неба над нашай планетай!

Старшыня Данііл СКАЧКО.
Сакратар Марыя КІРЫЧУК.

Аргенціна.

Дарагія сябры!

Сардэчна віншваем вас і ўвесь беларускі народ з Днём салідарнасці працоўных свету — Першамаем і святам Вялікай Перамогі!

40 год мінула, як савецкі народ разграміў найвялікшае зло XX стагоддзя — фашызм.

Мы свята шануем памяць беларускіх патрыётаў, загінуўшых за свабоду нашай Радзімы і ўсіх народаў зямлі, і славім герояў-ветэранаў, якія здабылі Вялікую Перамогу.

Жадаем усім добрага здароўя, поспехаў у жыцці і мірнай працы. Няхай ніколі не паўторыцца страшны час вайны! Няхай будучы заўсёды шчаслівымі дзеці! Няхай жыве мір і дружба паміж народамі!

Чытачы бібліятэкі імя Някрасава ў Брысбене.

Аўстралія.

Ад усёй душы віншую рэдакцыю газеты «Голас Радзімы» з Днём міжнароднай салідарнасці працоўных і са святам Перамогі савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне 1941—1945 гадоў. Мінула 40 год з дня вызвалення Еўропы ад фашызму. Ніколі не забуду, што загінула 20 мільёнаў савецкіх людзей, каб жылі мы.

Няхай заўсёды будзе мір на зямлі!

Юрый РАСАДЗІНСКІ.

Аўстралія.

Прыміце ад нас самую найлепшую пажаданні да святаў 1-е Мая, дня вясны і радасці, і 9-е Мая — Дня Перамогі.

Мы святкуем ужо 40-годдзе Перамогі над фашызмам, але, на жаль, засталіся яшчэ там-сям недабітыя звяры, якія мараць пра ласы кавалак. Праўда, выгляд і афарбоўка ў іх іншая, але звер застаецца зверам пад любым выглядам.

Няхай жыве мір на ўсёй зямлі! Мы ведаем, што дабіцца яго можна толькі з дапамогай мудрай палітыкі ўрада СССР. Будзем спадзявацца, што народы ўсяго свету падтрымаюць яго і разам змогуць утаймаваць усіх агрэсараў.

Вераніка і Яфім БОГАРТЫ.

ЗША.

Паважаныя сябры, дарагія супрацоўнікі рэдакцыі газеты «Голас Радзімы», Беларускага таварыства «Радзіма» і ўвесь гераічны беларускі народ! Ад імя членаў ССГБ аддзела горада Шарлеруа, маёй сям'і і ўсіх бельгійскіх сяброў з радасцю і гордасцю віншваем вас з 40-годдзем Вялікай Перамогі.

Гонар і слава ўсім тым, хто аддаў жыццё за вызваленне народаў ад фашызму. Слава савецкаму народу і яго доблеснай арміі і Камуністычнай партыі! Няма такіх слоў, каб выказаць пачуцці ўдзячнасці ўсім тым, хто ахвяраваў сабой у імя свабоды, хто паклаў канец знішчэнню, забойству, катаванням народаў, разбурэнням і руйнаванню гарадоў. Савецкі народ здзейсніў подзвіг, роўнага якому не ведала гісторыя!

Слава і гонар табе, дарагая Радзіма, што сваёй міралюбівай палітыкай захавала мір на працягу 40 год!

Няхай і надалей мір азарае планету Зямля, дзякуючы людзям добрай волі, дзякуючы Кампартыі Савецкага Саюза і яго гераічнаму міралюбіваму народу.

Са шчырай павагай

Аддзел ССГБ г. Шарлеруа.
Сям'я ГОНЬЯ-ГАРОХ.

Бельгія.

Дазвольце павіншаваць з вялікімі святамі — Першамаем і Днём Перамогі.

9-е Мая трэба святкаваць усяму чалавецтву і асабліва нашаму савецкаму народу. Ніхто так не пацярпеў ад фашызму 40 год назад, як наш народ. А я і цяпер яшчэ ўсе пакутую, таму што знаходжуся далёка ад маёй Радзімы.

Няхай нашаму народу заўсёды свеціць сонца, каб нашы дзеці і ўнукі ніколі не ведалі гора такога, якое ведаем мы!

Леанарда МАЛЕЕВА.

Італія.

ФЕДАРА БАБКОЎ—САЛДАТ АСОБАГА БАТАЛЬЁНА

ПАРАД ПЕРАМОГІ

...Восень сорак першага. Фашысты падышлі да Масквы. Яны раззванілі на ўвесь свет, што «дні бальшавіцкай сталіцы злічаны». Гітлер аб'явіў: яшчэ тыдзень-два, і ён будзе прымаць парад сваіх войск ля Маскоўскага Крамля. Да гэтай падзеі нават зрабілі асабісты штандар фюрэра.

— У той крытычнай сітуацыі, — гаворыць адзін з удзельнікаў абароны сталіцы Федар Бабкоў, які цяпер жыве і працуе ў Мінску, — савецкія людзі праявілі сапраўдны гераізм. Тысячы і тысячы масквічоў пайшлі на фронт добраахвотнікамі. Жанчыны, падлеткі, старыя працавалі на ўзвядзенні абарончых збудаванняў вакол горада. На прадпрыемствах ля станкоў і варштатаў было нямакла дзяцей.

Ваеннае падраздзяленне, у якім служыў Федар Ільіч, з дня на дзень чакала загаду выступіць на перадавую. Але напярэдадні 7 лістапада паступіў загад... прыняць удзел у парадзе, прысвечаным 24-й гадавіне Вялікага Кастрычніка.

Гэта здавалася неверагодным. Ворэг ля самых сцен сталіцы. Ці ж да парадаў цяпер?

— Ніколі не забуду той дзень, — працягвае Федар Бабкоў. — 3 раніцы ішоў густы снег. На трыбуну Маўзалея падняліся Сталін, іншыя кіраўнікі партыі і ўрада краіны. Гэта асабліва важна падкрэсліць: нямецкая прапаганда ў той час трубіла, што з кіраўнікоў нікога ў Маскве не засталася, што Масква пакінута на волю лёсу.

І якой жа радасцю напоўніліся сэрцы масквічоў, калі яны ўбачылі нашы ваенныя падраздзяленні: салдаты, добра адзетыя, ідуць па Краснай плошчы ўпэўненым цвёрдым крокам, за імі — баявая тэхніка...

Парад сорак першага меў і вялікае палітычнае значэнне. Народы свету атрымалі яшчэ адно пацвярджэнне магутнасці Краіны Саветаў, з'явілася ўпэўненасць, што фашызм пацярпіць паражэнне. З параду бай-

цы адправіліся на фронт. Да разгрому гітлераўскай Германіі і яе саюзнікаў заставалася яшчэ тры з палавінаю гады. Вядома, нямногія з яго ўдзельнікаў дажылі да 9-га Мая 1945-га. Шчаслівы лёс не абмінуў Фе-

дара Бабкова — салдат застаўся жывы.

На 24 чэрвеня 1945 года ў Маскве быў запланаваны парад Перамогі. Удзельнічаць у ім павінны былі самыя доблесныя воіны, прадстаўнікі ўсіх франтоў: салдаты, сержанты, афіцэры, генералы, Героі Савецкага Саюза, кавалеры ордэнаў Славы. Прышоў загад стварыць асобы зводны батальён трафейных сцягоў. Найперш у яго ўключылі сорак лепшых воінаў, якія вызначыліся пры штурме Берліна, радавых і сержантаў усіх родаў войск з розных франтоў, а таксама зводную роту мотастралковай дывізіі імя Дзяржынскага. У гады вайны яна змагалася пад Масквой, ля Ноўгарада, на Украіне, выконвала спецыяльныя заданні.

Многія нашы салдаты адмаўляліся выканаць даручэнне камандавання. Яны заяўлялі: «Навошта мне несці гэту поскуду? Пад тымі сцягамі гітлераўцы знішчалі нашых дзяцей».

РЕШАЮЩИЙ ШТУРМ ФАШИЗМА

БИТВА ЗА БЕРЛИН

В этом году в «Библиотечке газеты «Голас Радзімы» выйдзіт книжка А. СЕМЕНОВОЙ «Правда о Великой Победе». Сегодня предлагаем вниманию читателей отрывок из нее.

В «Энциклопедии Второй мировой войны», изданной в Лондоне в 1978 году, есть статья о битве за Берлин. Приводится несколько цифр со ссылкой на Большую Советскую Энциклопедию, и далее идет рассуждение о том, что остановка западных союзников у Эльбы была очень кстати. Здесь написано буквально следующее: «...Американский генерал Омар Брэдли говорил Эйзенхауэру, что взятие Берлина будет стоить 100 000 жертв. «Не правда ли — чрезмерная цена за престиж, — сказал Брэдли, — особенно если учесть, что нам удалось задержаться и дать другим парням (русским — авт.) взять Берлин». Это ли не величайший цинизм! Будто за престиж полегли советские воины у стен фашистской цитадели!

Историческая же истина такова. Военно-политическое значение Берлинской операции было исключительно велико. Это был решающий штурм фашизма. Принизить его значение не удастся нико-

му! Разгромом фашистских войск и занятием Советской Армией Берлина были не только уничтожены гитлеровские войска, но и сорваны замыслы фашистского правительства вызвать раскол в рядах антифашистской коалиции, добиться сепаратной капитуляции перед западными союзниками и продолжения войны против СССР.

Гитлеровский генерал Вейдлинг, командующий оборонной Берлина, вспоминал, что после его первого доклада об обстановке в городе Гитлер произнес речь, основной мыслью которой было: «с падением Берлина поражение Германии несомненно». Фашистское командование сконцентрировало в Берлине и на подступах к нему огромное количество войск и техники. Нашим трем фронтам, осуществлявшим Берлинскую операцию, противостояло к ее началу 63 дивизии вермахта, 37 отдельных пехотных полков, 98 отдельных пехотных батальонов, а также других соединений — артиллерийских, инженерных и т. д. Численность группировки составила около 1 миллиона человек.

Буржуазные историки Д. Тоулэнд, К. Райен, Э. Зимке, С. Эмброуз теперь пишут о том, что оборона Бер-

лина организовывалась-де успешно, была неудовлетворительной, являлась бутафорией. Однако в действительности те оборонительные рубежи, которые преодолели советские войска на Одеру и в Берлине, были не бутафорией, а по-настоящему укрепленным районом. Форсированное строительство оборонительных сооружений от Одера до Берлина началось еще в феврале 1945 года. С учетом тыловых оборонительных полос и Берлинского оборонительного района глубина обороны противника достигала 100 километров. Густая сеть траншей, большое количество опорных пунктов и сильных узлов сопротивления являлись серьезным препятствием для наступающих советских войск. На непосредственных подступах к Берлину гитлеровцы создали три оборонительных оборона — внешний, внутренний и городской и девять секторов обороны в самом городе. На улицах Берлина строились баррикады, противотанковые заграждения, завалы, бетонированные сооружения. Кроме войск вермахта, в городе были сосредоточены отборные полицейские и эсэсовские части. Для усиления артиллерийской обороны Берлина привлекались все

РАЗАМ І Ў БЯДЗЕ, І Ў РАДАСЦІ

ПАКЛАНІСЯ ГАРЫ ПАКЛОННАЙ

Часам замежныя турысты, якія наведваюць Савецкую краіну, выказваюць здзіўленне, што наш народ да сёння помніць мінулую вайну. «Колькі год прайшло, навошта ж увесь час нагадваць пра яе?» Але як жа можам мы забыць сваю гісторыю, забыць, якой цаной дасталася нам Вялікая Перамога. Не забудуць тыя суровыя гады і сотні тысяч нашых замежных суайчыннікаў. Большасці з іх давалося перажыць усе жахі вайны. Пра гэта мне не раз даводзілася чуць на сустрэчах з землякамі, чытаць у іх пісьмах у рэдакцыю. Зусім нядаўна заходзіў да нас Браніслаў Аўгусціновіч з ФРГ, які прыехаў у госці да сваякоў.

— Мінулым разам вы падарылі мне кнігу пра вайну, — сказаў ён. — Пасля таго, як я яе пачытаў, не мог спаць некалькі начэй, зноў і зноў успамінаў жахі, што мне самому давалося ўбачыць і перажыць. Аб іх я ніколі не забываю, але кніга «Я з вогненнай вёскі...» нібыта зноў перанесла мяне на дзесяткі гадоў назад. Я ж быў сведкам многіх падзей, аб якіх пішацца ў ёй.

А вось радкі з пісьма нашай пастаяннай чытачкі з Бельгіі Марыі Гарох: «З таго часу прайшло сорак гадоў. Але хіба можна забыць усё тое, што адняла ў нас вайна?! Яна пазбавіла мяне ўсіх чалавечых правоў, адняла ў мяне самае дарагое — Радзіму і родных, разлучыла са сваім народам.

Не, вайну я ніколі не змагу забыць!»

Так, той, хто прайшоў праз суровыя і грозныя гады вайны, ліхацця, наўрад ці зможа забыць гора і смерць, жахі і пакуты, прынесеныя вайной.

«Нельга забыць пакуты народа, тыя 20 мільёнаў нашых сыноў і дачок, якія загінулі ў палымі вайны! — піша Васіль Есіс з Канады. — Мы будзем памятаць аб гэтым, дзе б мы ні жылі — на Радзіме або далёка за яе межамі. Калі пачалася вайна, я ўжо жыў у Канадзе. Пасля нападу Германіі на Савецкі Саюз усё наша славянскае насельніцтва было ўзрушана. Адрозна ж пачалі стварацца камітэты дапамогі Радзіме. У нашым горадзе таксама была створана арганізацыя, выпрацаваны план работы. Мы выпусцілі адозву да ўсіх выхадцаў з Расіі — 10 000 экзэмпляраў — і распаўсюдзілі яе.

На першым сходзе вырашылі рабіць ахвяраванні самі і збіраць сродкі са спачуваючых, за якія потым

набылі для Савецкага Саюза 9 санітарных пал'явых машын, 1 100 бальнічных ложкаў, 2 000 швейцарскіх гадзіннікаў для медыцынскіх работнікаў і мноства іншых рэчаў. Закончылі пасылкай рэнтгенаўскіх апаратаў. Сабраная намі сума перавысіла мільён долараў.

Я цвёрда ўпэўнены, што пра гэту вайну, пра тых, хто выстаў і выраставаў нас усіх ад гібелі, нельга забываць ніколі. А тых, хто гэтага не разумее, не хоча задумацца над урокам гісторыі і сёння зноў пачынае бразгаць зброяй, я б назваў не людзьмі, а вылюдкамі».

Час лечыць раны, сцішвае боль страт. Але ён бяссільны перад памяццю чалавечай. Мы помнім усё. Таму і паўстаюць у граніце, бронзе і мармуры помнікі тым, хто адстаяў для нас права на жыццё. Таму такое дарагое для нас гэта свята — Дзень Перамогі.

Некалькі год назад было прынята рашэнне аб стварэнні ў Маскве на Паклоннай гары грандыёзнага збудавання — галоўнага ў нашай краіне помніка Перамогі савецкага народа над гітлераўскім фашызмам.

Будаўніцтва мемарыяла на Паклоннай гары цяпер у поўным разгары. І не будзе перабольшаннем сказаць, што ўдзельнічае ў ім уся краіна. Мільёны рублёў, заробленыя савецкімі людзьмі на прайшоўшым нядаўна суботніку ў гонар 40-годдзя Перамогі савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне, былі пералічаны на рахунак будаўніцтва помніка. Нумар гэтага рахунку 700828 у Маскоўскім гарадскім бюджэтным банку вядомы сёння многім. З усіх куткоў нашай неабсяжнай Радзімы ідуць сюды пераводы. «Няхай ніколі не паўтарацца жахі вайны!» — гэтыя словы часта можна прачытаць на адваротным баку паштовых бланкаў пераводаў. Ідуць яны ад ветэранаў Вялікай Айчыннай, хто з баямі прайшоў ад Масквы да Берліна. Ідуць ад дзяцей і ўнукаў загінуўшых. З кожным днём расце сума рахунку № 700828.

Нам прыемна адзначыць, што як і ў гады вайны, не засталіся ў баку ад клопатаў роднага народа і нашы замежныя суайчыннікі. І для іх памяць аб загінуўшых, аб героях-пераможцах, хто выраставаў свет ад карычневай чумы, свяшчэнная. Сродкі на будаўніцтва мемарыяла Перамогі збіраюць землякі ў Бельгіі і Францыі, ЗША і Канадзе, у далёкай Аўстраліі. Аб гэ-

тым пішуць прагрэсіўныя выданні замежных суайчыннікаў.

Мінулым летам нам не раз даводзілася паказваць землякам з розных краін будынак банка, куды яны абавязкова жадалі трапіць, каб пералічыць і свае грошы ў Фонд міру і на будаўніцтва мемарыяла Перамогі. Добра памятаю дзвюх ужо немаладых жанчын са Злучаных Штатаў Амерыкі Соф'я Марыніч і Таццяну Скудзікаву. Са слязамі ў вачах слухалі яны жалобны звон Хатыні, ускладалі кветкі да помніка ахвярам фашызму.

— Мы не былі тут разам з вамі ў час вайны, але і нам давалося перажыць нямала страт, — сказала Соф'я Марыніч. — Амаль у кожнага з маіх знаёмых суайчыннікаў у ЗША тут, на Радзіме, загінуў нехта з родных. Аб гэтым мы будзем памятаць заўсёды. Мы не хочам, каб жахі вайны калі-небудзь паўтарыліся. А для гэтага нам трэба ўсімі сіламі змагацца за мір на зямлі. Мы тут прачыталі ў газеце аб тым, што ў Маскве будоўню мемарыяла Перамогі. Ён будзе служыць напамінам людзям аб перажытым і папярэджаннем, таму што калі дапусціць яшчэ адну такую вайну, то яна знішчыць усё чалавецтва. Таму і мы б жадалі прыняць удзел у яго будаўніцтве, хаця б грошамі.

На наступны дзень жанчыны пералічылі па 200 долараў у фонд будаўніцтва. Для іх, пенсіянерак, гэта вельмі значная сума. Пажадалі ўнесці свае грошы і іншыя члены групы турыстаў — суайчыннікаў з ЗША. Гэтак жа зрабілі і турысты-суайчыннікі з Канады. Многа пісем з просьбай пераслаць грошы ў фонд будаўніцтва помніка прыходзіць і да нас у рэдакцыю.

«Прашу прыняць мой сціплы ўклад у фонд стварэння мемарыяла Перамогі на Паклоннай гары, — піша Валяцін Жаркевіч з ЗША. — Гэты велічны помнік захавае на ўсе часы гераічны подзвіг, здзейснены нашым народам у час другой сусветнай вайны, дзеля захавання свабоды Айчыны і ўмацавання міру на зямлі.

Пры гэтым прыкладваю мой чэк на 250 долараў для перасылкі па прызначэнню».

Пройдзе крыху часу, і загарыцца над Масквой рубінавая зорка помніка Перамогі на Паклоннай гары. Гэта наша памяць аб загінуўшых і напамінак жывым: мінулае не павінна паўтарыцца!

Рыгор ФАМЕНКА.

старых бацькоў, матак, разбураны гарады». Нялёгка было камандаванню пераканаць салдат выканаць такую гістарычна важную місію.

...Раніца 24 чэрвеня. На Краснай плошчы выстраіліся войскі. Узначалі кожную калону маршалы, вядомыя палкаводцы. На галоўнай трыбуне — кіраўнікі партыі і Савецкай дзяржавы, ваенны аташ замежных краін і госці. Здавалася, няма дзе ўпасці яблыку: людское мора запоўніла плошчу.

Парад Перамогі прымаў праслаўлены маршал Георгій Жукаў.

— Я нёс вялікі сцяг гітлераўскай дывізіі, — расказвае Фёдар Бабкоў. — У цэнтры палатнішча — свастыка і вышыты шоўкам чорна-белы арол. Яго карычневыя кіпцюры, буйныя, выпуклыя, быццам упіліся ў сваю ахвяру. На аражывым шнурку виселі два жалезныя крыжы, а на дрэўку — пласцінкі з назвамі гарадоў: Парыж, Прага, Варшава, Бялград, Магілёў... тых гарадоў, якія калісьці захапіла гітлераўская дывізія, што ваявала пад гэтым сцягам. Кінуў я фашысцкі сцяг, і быццам неймаверна цяжар заваліўся з маіх плеч. Хацелася нават памыць рукі пасля гэтага.

Добра помню, як палаяць да падножжа Маўзалея асабісты штандар Гітлера, з якім той збіраўся восенню сорак першага прымаць парад сваёй войск у Маскве. Салдат з першага раду першай шарэнгі, які ішоў крайнім справа, кінуў той штандар так, што нават не вытрымала дрэўка — разламалася.

Успамінаючы гэты парад, маршал Г. Жукаў пісаў: «Ні з чым не параўнаць той момант, калі дзвесце байцоў — ветэранаў вайны пад барабаны бой кінулі да падножжа Маўзалея У. І. Леніна дзвесце сцягоў нямецка-фашысцкай арміі. Няхай памятаюць гэты гістарычны акт рэваншысты, аматары ваенных авантур!»

Парад Перамогі стаў вялікім святам савецкага народа, народа, які вынес асноўны цяжар самай бязлітаснай у гісторыі вайны.

Яўген ТУРАЙКЕВІЧ.

НА ЗДЫМКАХ: Фёдар БАБКОЎ; парад Перамогі на Краснай плошчы ў Маскве 24 чэрвеня 1945 года. Савецкія воіны з захопленымі ў фашысцкіх войск сцягамі.

силы зенітнай артылерыі. На перекрестках в завалах в качестве огневых точек использовались танки. Для Советской Армии Берлинская операция стала одной из крупнейших и решающих битв. Она отличалась четкостью стратегического замысла, продуманным сосредоточением сил и средств, способных достаточно быстро прорвать оборону противника и завершить окружение его центральной группировки. В ходе умелого маневра советских войск, несмотря на ожесточенное сопротивление врага, главные силы 9-й немецкой армии были окружены юго-восточнее Берлина.

Бои за Берлин носили исключительно ожесточенный характер. Но город был взят. Вместе с советскими войсками активное участие в разгроме берлинской группировки принимали две армии Войска Польского. Фашистское логово было уничтожено. Дивизии, участвовавшие в битве, были разгромлены (93 дивизии), около 480 тысяч солдат и офицеров противника было пленено. Но эта победа стоила нам немалых жертв. В ходе Берлинской операции с 16 апреля по 8 мая 1945 года 1-й, 2-й Белорусские и Украинский фронты, участвовавшие в ней, потеряли убитыми и ранеными около 300 тысяч человек. На алтарь Победы, во имя счастья всего человечества у самого порога войны наша страна потеряла столько жизней!

ПОМНИК НА КУРГАНЕ

[Заканчэнне. Пачатак на 3-й стар.]

сабе. Адзіным посудам былі бляшанкі з-пад кансерваў. Але выжылі...

Хутар, сотні іншых беларускіх вёсак, ператвораных гітлераўцамі ў попел, жыць сёння, яднаючы ў сабе радасць і смутак. Успомніш пра іх лёс, і зашчыміць сэрца, болей адгукнуцца словы, высечаныя на белым мармуры ў Хатыні: «Людзі добрыя, помніце: мы любілі жыццё, і Радзіму нашу, і Вас, дарагія. Мы згарэлі жывымі ў агні. Наша просьба да ўсіх: хай жалоба і смутак абернуцца ў мужнасць і сілу, каб змаглі ўвекавыць Вы мір і спакой на Зямлі. Каб нідзе і ніколі ў віхры пажараў жыццё не ўмірала!»

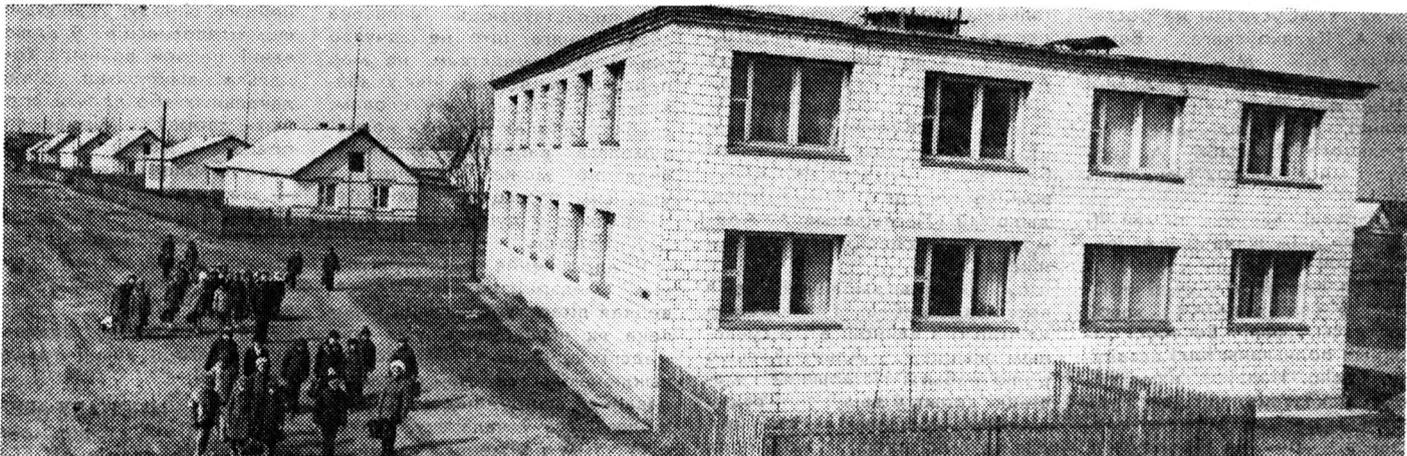
...У Хутары, каля помніка спаленым

фашыстамі людзям, кожную вясну дзеці саджаюць дрэвы і кветкі. Дзевяноста шэсць бярозак выпускаць сёлета сваю першую зялёную лістоту на алеі Міру.

Ігар ГЕРМЯНЧУК.

НА ЗДЫМКАХ: настаўнікі Хутарскай сярэдняй школы Рыгор ГВОЗДЗЬ (злева) і Іван КАЗАК праглядаюць сабраныя школьнікамі дакументальныя матэрыялы пра спаленне вёскі. Рыгор Гвоздзь сам перажыў трагедыю 1943 года. Ён да драбніц памятае той дзень і многае можна расказаць, удакладніць; так сёння выглядае вёска Хутар, вуліца Маладзёжная.

Фота С. КРЫЦКАГА.

ГАДЫ ВЯЛІКІХ ВЫПРАБАВАННЯЎ У ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

У ГІСТОРЫІ НАВЕЧНА

Гадавіна перамогі над фашысцкай Германіяй — запісана на веchnа не толькі ў гісторыі нашай краіны, а і ўсяго чалавецтва. Яна азарае ўсе гэтыя мінулыя сорак гадоў, пралягае праз усе асяродкі нашага жыцця — палітычнага, сацыяльнага, маральнага. Гераізм савецкага народа, высокая мудрасць палітыкі Камуністычнай партыі дапамаглі нам з часцю вытрымаць найцяжэйшыя выпрабаванні, адстаць свае ідэалы, самасцвердзіцца ў якасці вялікага народа-пераможцы.

Айчынная вайна замацавалася і да гэтага часу застаецца ў сядомасці яе ўдзельнікаў як асаблівы, ні з чым не параўнаны стан духу. У той час мы з выключнай асабістай зацікаўленасцю ўспрымалі ўсё, што адбывалася на франтах вялікай вайны, імкненні асабістыя зліваліся з імкненнямі агульнанароднымі. Пачуццё асабістага прылучэння да вялікай агульнай справы захавалася ў нас, сучаснікаў і ўдзельнікаў вайны, назаўсёды.

Геаграфія і гісторыя мінулай вайны неабсяжныя. На яе карце мноства вялікіх і малых рубяжоў, і тыя мясціны, дзе ваяваў, змагаўся, засталіся для цябе такімі ж блізкімі, як родны дом, а, можа, нават бліжэй. Разам з вечнай памяццю аб гераічным подзвігу савецкага народа захоўваюцца маральныя ўрокі эпохі вялікіх выпрабаванняў і ўзлётаў чалавецтва духу: адчуванне адзінства, еднасці, зліцця чалавечай асобы з важнейшымі падзеямі веку. Адлюстраванне, раскрывае гэтыя ўрокі, данесці да будучых пакаленняў — стала найвышэйшай задачай нашай многаначынальнай савецкай літаратуры.

Бліскучы поспех Беларускай наступальнай аперацыі 1944 года мае велізарнае маральнае, палітычнае значэнне. На карце народнай памяці запісана, што менавіта тут, на беларускай зямлі, у сорак першым годзе мы, можа быць, найбольш выразна адчулі горыч адступленняў, акружэнняў, ваенных няўдач, паколькі вораг сканцэнтраваным тут адборным сілы для ўдара па Маскве.

Сімвалічна, што ў сорак чацвёртым годзе на гэтай жа зямлі нанеслі ворагу ўдары на многа большай сакрушальнай сілы. Калі карыстацца трапным народным выразам, у гэтай, бліскуча выкананай аперацыі бокам вылез фашыстам сорак першы год, як і наогул іх агрэсіўны, зладзейскі напад на нашу краіну. Нездарма многатысячныя калоны нямецкіх ваеннапалонных, захопленых ў «катлах» пад Бабруйск, Мінскам, іншымі беларускімі гарадамі, былі праведзены па вуліцах Масквы. У свой час гэтыя адборныя войскі рваліся да Масквы, і, нарэшце, ім Масква паказалі...

Бітва за Савецкую Беларусь — адна з адметных ваенных аперацый, і яе падзеям прысвечаны многія творы савецкіх пісьменнікаў. Назавём «Брэсцкую крэпасць» С. Смірнова, «У жніўні сорак чацвёртага» У. Багамолава, «Мінскі напрамак» І. Мележа, «Расстаёмся ненадоўга» і «Сустрэчы на ростанях» А. Кулакоўскага, «Векапомныя дні» М. Лынькова, «Шматлікія аповесці, апавяданні І. Шамякіна, А. Савіцкага, Б. Сачанкі, І. Пташнікава, М. Стральцова, Л. Арабей, А. Карпюка і многіх іншых пісьменнікаў.

Беларускі ваенны раман (і звязаны з ім жанры) у асноўным узнік як раман партызанскі. Для гэтага былі свае прычыны: з самых даўніх часоў праз лясны і палі Беларусі за межамі польчышчы ішлі заваёўваць Расію. Напэўна, няма патрэбы даказваць, які дагэтуль нябачаны размах прымаў партызанскі рух на беларускай

зямлі ў гады Айчынай вайны — факты агульнавядомыя. У ваеннае чатырохгоддзе з новай незвычайнай сілай пацвердзілася вернасць беларускага народа ідэям Кастрычніка, ідэалам камунізму і савецкага патрыятызму. Думаецца, як ніколі раней, у гады Айчынай вайны беларускі народ раскрыў сваю гордую душу, паказаў здольнасць да гістарычнага дзеяння, праявіў імкненне да адзінства з іншымі савецкімі народамі, да таго, што мы звычайна называем дружбай народаў. На палях бітваў за вызваленне Беларусі, у шматлікіх партызанскіх атрадах ваявалі сыны і дачкі многіх народаў нашай Радзімы.

Усё гэта не магло не паўплываць на пошукі беларускіх пісьменнікаў, у прыватнасці на лёсы рамана. Беларускі раман і звязаны з ім жанры нараджаліся як эпас рэвалюцыі, барацьбы, параметрамі яго было сувярэнне лёсу асобы з лёсам народа, грамадства, можна сказаць, што ў ім нават не мыслілася аўтаномнае, незалежнае ад вятроў і павеваў часу існаванне асобы. Раман-лёс і раман-падзея ў вопыце беларускай прозы, бадай, зліваліся ў адзінае.

У гады вайны і першае пасляваеннае дзесяцігоддзе, як я лічу, наша літаратура пераважна паказвала ідэальны бок вайны, калі да месца ўжыць у дачыненні да вайны такі выраз. Галоўная ўвага звярталася на нашы перамогі. Напэўна, гэта было натуральна: у вогненнай, крывавай гады мы не менш, чым у хлебе надзённым, мелі патрэбу ў мастацкім слове, якое павялічвала б нашу моц і выкрывала ворага. Літаратура якраз і гаварыла аб тым, што мы самі прагнулі пачуць.

Пасля вайны, калі адгримелі пераможныя салюты і ўсе жылі перамогай, пасляваенныя цяжкасці, жыццёвыя недахопы здаваліся мізэрнымі ў параўнанні з тым, што перажыў народ у вайну. Калі выйграла велізарная, крывавае, небывалае ў гісторыі вайна, то з мірнымі справамі як-небудзь управімся — такім быў усеагульны настрой.

Новы этап у мастацкім асэнсаванні подзвігу народа і чалавека на вайне наступіў у сярэдзіне 50-х гадоў — пачатку 60-х і звязаны з такімі творамі, як «Жывыя і мёртвыя» К. Сіманова, «Апошнія залпы» і «Батальёны просяць агню» Ю. Бондарова, «Пяцзя зямлі» Р. Бакланова, «Танкі ідуць ромбам» А. Ананьева, а ў беларускай літаратуры з апавесцямі В. Быкава «Жураўліны крык», «Трэцяя ракета», «Альпійская балада», з пенталогіяй «Трывожнае шчасце» І. Шамякіна, дылогіяй «Партызаны» А. Адамовіча, з апавесцямі І. Пташнікава...

Гэтыя творы вырашалі новыя вострыя праблемы, звязаныя не толькі з вайной, а і з сучасным жыццём. Адыграў сваю ролю набыты гістарычны і мастацкі вопыт у выяўленні сацыяльных, маральных вытокаў подзвігу, псіхалогіі гераічнага

Менавіта ў названых вышэй кнігах надзвычай вялікая ўдзельная вага прыпадае на асабісты вопыт пісьменніка, на дакумент, рэальны факт. Нездарма ў рускай літаратуры гэтага перыяду цэлы шэраг твораў называўся «літаратурай лейтэнантаў». Творы, якія з'явіліся ў апошнія два, нават тры дзесяцігоддзі, звяртаюць вялікую ўвагу на паводзіны, духоўны свет радавога ўдзельніка вайны, на той, часам непрыкметны бок вайны, без якога самая гераічная армія не выйграе ні адзінай баталіі. Беларуская проза — і ў прыватнасці раман — развілася ў гэтыя гады ў рэчышчы агульнасаюзнай прозы, і для нас на гэтым этапе ўласцівыя тыя ж рысы і асаблівасці, што і для ўсёй савецкай літаратуры. Пільная ўвага да народнага жыцця, да яго вытокаў, імкненне да самастойных адкрыццяў, адмоўная рэакцыя на творы схематычныя, ілюстрацыйныя — гэтыя працэсы праявіліся не толькі ў нас, але і ў прозе рускай, украінскай, літоўскай, латышскай і г. д. Існуе паміж імі пераклічка матываў, праблема самога падыходу да жыццёвага матэрыялу.

Моцная ў нашай літаратуры тэма пакалення, якое ў юнацкім, нават дзіцячым узросце сустрэла Айчынную вайну. Я лічу, што літаратуры аб вайне, калі гутарка ідзе аб моладзі, аб трывожным каханні, шчасці ў час ліхалецця, не супрацьпаказаны раматныя фарбы. Даваенная моладзь, з асяроддзя якой выйшла столькі вядомых лётчыкаў і лётчыц, снайперў, разведчыкаў, танкістаў, партызан-падрыўнікоў, падпольшчыкаў, вылучалася абвостранай увагай да раматныкі подзвігу, яна як бы прадчувала, што неўзабаве і на яе плечы ляжа груз цяжкіх выпрабаванняў. Моладзь гэтая рана ўступіла ў жыццё, ірвалася да практычных спраў.

Я лічу правільнымі словы, якія сказаны ў адным з пасляваенных партыйных дакументаў аб тым, што мы не выйгралі б Вялікай Айчынай вайны, калі б не выхавалі моладзь у духу адданасці ідэалам Савецкай улады. З малаком маці ўспрыняла даваенная моладзь гэтыя высокія ідэалы, прынцыпы нашага жыцця, веру ў шчаслівы свой лёс.

Панёшы вялізныя страты, ахвяраваўшы мільёнамі жыццяў, пераадолеўшы пасляваенныя цяжкасці, савецкая моладзь мінулай вайны ў сваім светаўспрыманні нават аддалена не нагадала «страчанае пакаленне» першай сусветнай вайны, апетае Рэмаркам, Хемінгуэем і іншымі пісьменнікамі Захаду.

У сённяшнім расколатым свеце, выключна напружаным ад усведамлення рэальнай небяспекі тэрмаядзернай вайны, «ваенная тэма» арганічна ўключаецца ў ідэалагічную барацьбу з варожымі сацыялізму буржуазнымі канцэцыямі. Шматлікія кнігі буржуазных тэарэтыкаў накіраваны супраць гераічнай канцэцыі чалавека ў савецкай літаратуры, якой яны супрацьпастаўляюць чалавека асацыяльнага, што не адчувае сувязі з грамадствам, не мае перад грамадствам ніякіх абавязкаў. Гэта, адным словам, слабая, кволая былічка незразумелага, варожага ёй свету, якая не можа справіцца з уласнымі страхамі і пачуццямі, не мае ў душы ніякіх ідэалаў і святэння.

У адрозненне ад буржуазных, мадэрнісцкіх тэорый, савецкая літаратура бачыць чалавека як «суккупнасць усіх грамадскіх адносін» (К. Маркс), не выключаючы са свайго даследавання сферу падсвядомага, біялагічнага ў чалавеку, сцвярджае тым не менш гераічную

канцэпцыю асобы, вызначае гераізм як вышэйшую праяву велічы і прыгажосці чалавека, яго багатых унутраных магчымасцей.

Наша Савецкая Армія непаруйна звязана з народам. Яна не мае ў сабе нічога элітарнага. У мінулай вайне камандзіры не толькі сярэдняя, а і вышэйшага звяна ў мірным жыцці былі настаўнікамі, інжынерамі, аграномамі, артыстамі... Савецкая Армія несла ў сабе водбліск рэвалюцыі. Гэта была адукаваная, культурная, гуманістычная армія, звязаная ўсімі сваімі каранямі з народам, з яго інтэлігенцыяй.

Храбрая была і старая руская армія. Салдаты, афіцэры ўцякалі з палону і ў 1915—1917 гадах, але такога, як у Айчынную вайну, здаецца, не было. Савецкія людзі, якія вырваліся з фашысцкага палону, не адседжваліся, не хаваліся, а ў кожнай краіне, куды занёс іх горкі лёс ваеннага ліхалецця, уключаліся ў барацьбу — у Францыі ішлі ў макі, змагаўся з фашыстамі ў Італіі, прабіраліся праз горы да югаслаўскіх партызан. Такіх праслаўленых у чужых краінах імёнаў шмат: Васіль Порык — у Францыі, Фёдар Палятаеў — у Італіі, ёсць яны ў Польшчы, Чэхаславакіі, Нарвегіі.

Сама вайна, матэрыялы вайны настолькі агромністыя, выключныя, настолькі багатыя праявамі гераізму — выключнага і не заўсёды прыкметнага, што адкрываюць прастору для самых разнастайных творчых пошукаў, расшэнняў. Усё вызначае мера «дакладнасці» праўды, шчырасці, а таксама мастацкай, філасофскай паглыбленасці ў факт, у духоўны свет чалавека на вайне.

У апошнія гады прыкметна ўзбагачаецца дакументальны жанр аб подзвігу народа ў Вялікай Айчынай вайне. Гэта кнігі У. Лабанка, І. Клімава, Р. Мачульскага, В. Казлова, І. Вятрова, мемуары іншых партызанскіх камандзіраў. Працэс гэты, думаецца, натуральны, заканамерны. Вялікая Айчынная вайна была эпохальнай падзеяй, і ўсю праўду пра яе ведае народ, тысячы і тысячы яе ўдзельнікаў, якія яшчэ жывуць сярод нас. Чым больш яны раскажуць, чым больш будзе надрукавана іх успамінаў, тым больш трывала, упэўнена будучы адчуваць сябе пісьменнікі, якія пішуць аб вайне.

Пакуль што найлепшыя здабыткі беларускай, а таксама ўсесаюзнай «ваеннай прозы» на рахунку пісьменнікаў — удзельнікаў вайны. Відаць, асабісты вопыт у такой вайне, якой была вайна Айчынная, мае першаступеннае значэнне. Аднак з'яўляецца ўсё болей твораў, напісаных людзьмі, якія нарадзіліся ў пасляваенны час і не бачылі вайны нават дзіцячымі вачамі. Гэта заканамерна. Савецкі народ унёс галоўны ўклад у разгром фашызму, выявіўшы найвялікшы ўзлёт гераізму, патрыятычнай сядомасці, самаадданасці і высакародства.

Аб Айчынай вайне мы яшчэ будзем пісаць і пісаць. Мне здаецца, што надыходзіць час нейкага сінтэзу, панарамнасці, «шматгалоснасці» ў адлюстраванні падзей вайны. Хоць і нельга выключыць з'яўлення лакальных або вельмі «прыватных» твораў. Мірнае жыццё, працэсы, якія ў ім адбываюцца, праблемы, якія ўзнікаюць — жадаем мы гэтага ці не, — працэс узаўважэння, уздзеяння на адлюстраванне ваеннай тэмы. У той жа час яны як бы абстраюць той зрок, які захаваўся яшчэ з ваенных дзён, адчуванне ўдзельнікаў вайны, хоць яны і прыкметна пастарэлі.

Іван НАВУМЕНКА,
пісьменнік,
акадэмік АН БССР.

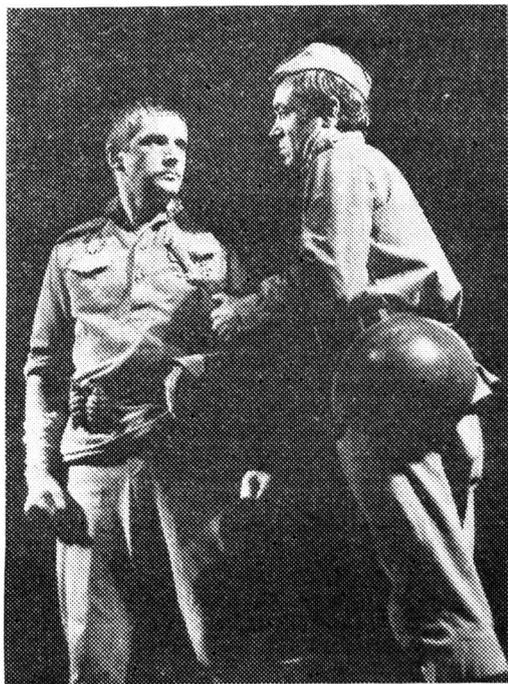
Напярэдадні свята Перамогі выйшла з друку новая кніга першай вядомага беларускага паэта У. КАРЫЗНЫ «Музыка ў свеце». Змешчана ў гэтым зборніку паэма «Размова нароццеж» — гэта роздум паэта пра нядаўнюю гісторыю, пра вялікія і малыя войны, што вяліся на нашай планеце, пра лёс чалавецтва. У ёй страсны заклік паэта да міру, да ўзаема-разумення паміж народамі. Прапануем урыўкі з паэмы.

ПОКЛІЧ ХАТЫНІ
І СКАРГА САНГМІ

Ёсць месца такое
У Беларусі,
З-за лесу
нябачнае
воку,
Дзе пабываў
кожны, мусіць,
Зблізку ён
ці здалёку.
Там
нязвычайныя хаты —
Гранітныя зрубы...
Там
дрыжаць,
нібы вінаватыя,
Губы...
Песень ніхто не спявае.
Баян не залыецца.
Гэты помнік
спакой у сэрцы ўзрывае.
Хатынню завецца...
Я адтуль
з мяшэчкам зямлі
Быў аддадзены
вятрам дарогі.
Пабываў там,
дзе бітвы
такія прайшлі,
Што ледзь вынес
Захопнік ногі.
І сягоння згадаю —
нібыта грудзьмі
Дакрануся
да вуголля гарачага:
Мне Сангмі зашчыміць,
Застагну я:
— Сангмі...
Душа па Сангмі
заплача...
Птушкі спявалі
ў голлі,
Калі ступіў
на зямлю Сангмі
з бандай сваёй
Лейтэнант Коллі...
Не стралялі —
ці таму,
што патроны ўсе выйшлі,
Ці таму,
Каб было цішэй,
Каб не пачуў
Усявышні,
Цэллілі
бамбукам
і каменем
між вушэй...
А калі ўсіх
пабілі —
яшчэ і «пеўня»
пусцілі.
Зямля плакала
слязьмі крывавамі,
прасіла вады.
А яны —
фотаздымкі
на памяць
сабе і бацькам
рабілі.
Смехам,
як ватай,
спакойна
напхаўшы раты.
Ноч у вачах стаіць...
Ноч...
нібыта ў Хатыні.
Чорная,
як вуглі...
Слухай,
Амерыка,
выхваляешся
зліткамі залатымі,
А чаму ж за табою
такія сляды
па зямлі!!!
Пасля твайго тапара
Нашто і машыны,
Што розумам свеціцца,
Метрапалітэн-опера
і сляды
тваіх хлопцаў
на Месяцы!!!

НОВАЯ П'ЕСА АЛЯКСЕЯ ДУДАРАВА —
ПАДЗЕЯ Ў ТЭАТРАЛЬНЫМ ЖЫЦЦІ КРАІНЫ

РАДАВЫЯ ГЕРОІ ВАЙНЫ

прыйтаілася, каб запаўняць паўзы ў размовах, разлівацца паміж эпізодамі. Усе падзеі спектакля — быццам астраўкі ў моры цішыні. І гэта не зацішак, не прытулак, не збавенне, але найвялікшае выпрабаванне для кожнага з радавых. Выпрабаванне цішыні...

Асабіста не зведанае, але глыбока вывучанае, адчутае і засвоенае пераплаўлена Аляксеем Дударавым у п'есу, адметную сучасным позіткам на дакладна адабраныя, нібыта перажытыя, падзеі мінулага. Драматург разварэўвае розум і сэрцы сваіх персанажаў, даўшы ім да стану душэўнага болю пякучым пытаннем: а далей як жыць, калі вайна скончыцца? На што абавярціцца, калі ўсё пойдзе па іншых законах? Пяць гадоў яны ненавідзелі, помсцілі, забівалі — перамаглі лютага ворага, але ці не развучыліся любіць?

У цішыні, якую адчуваеш амаль фізічна, і застаюцца героі сам-насам з сабою, са сваімі балючымі пытаннямі. І не рэфлексія гэта, не адцягненны развагі, а няспынная душэўная праца — і прывілея, і крыж, і чалавечая прызначэнне на зямлі. Пытанне «як жыць пасля вайны?» паўстае ўсеабдымным — «як жыць?», людзі знітоўваюць мінулае, цяперашняе і будучыню, спектакль набывае шматмернасць жыцця.

Цішыню разрываюць аўтаматны пошчак і салаўіны спеў. Выбухае веснавая наваліца. Недзе ў сутарэннях старажытнага касцёла нараджаецца, ірвецца ўвышкі магутны арганны гул.

Шамаціць фальгой шакаладкі Адуванчык... Святлее ад звання Залатоў зоркі на грудзях Дугіна... Развітваецца са сваёй смертаноснай «фінкай» і адразу неяк мякчэ, лагяднее Бушцец... «То добра...» — гаворыць Дзерваед, з усіх сіл стараецца, ды не можа стрымаць радасную ўсмешку...

Адкрыюцца ім новыя вёсны і зімы. Прыйдуць радавыя да выскоў звычайных. Жыць трэба. Хлеб сеяць. Дзяцей гадаваць. Песні складаць. І акрыяюць пацяжэлыя на пяць ваенных гадоў душы.

А на вайне, як на вайне — і нязведанасць апошняга імгнення таксама тоіць смерць. Аднекуль узяўся зацкаваны, замурзаны і згаладнелы нямок-гітлерюгенд. Выбухам прагучаў адзіночны стрэл. Дугін! «Як глупа...» Нешта сарвалася, рассыпалася, закруціўся вар'яцкі калаўрот... Лупце рэмнем малаго нягодніка Дзерваед. «Не та-а-ак!» — шалее Бушцец і клацае затворам аўтамата. Напэўна, да скону будзе памятаць Дзерваед, як кінуўся на Бушцяца, спрабаваў адабраць зброю, як схпіліся яны, упалі, як бразнуў аўтамат прыкладам на падлозе, недарэчна і непараўна стрэліў — і супакоіўся Бушцец. «Эх, дзед...»

Смерці няма тлумачэння. Бесчалавечна шукаць у ёй логіку, сэнс, сімвал. Смерць гэта смерць, нежыццё, нябыт. Яна заўсёды б'е пад дых, б'е на ўзлёце.

«Радавыя» ў купалаўскім тэатры — спектакль-рэквіем. Суровасць прозы і безбароннасць паэзіі, трывалая манументальнасць і няўлоўныя душэўныя рухі, бездань жалобы і прасветлены абсяг.

...Нябачныя роты проста ў неба вышляць увесь боезапас. Рэхам пракоціцца пераможнае «ўра!» Сплыве слязамі душа Петрака Дзерваеда.

Спасцігацца будзе нязведанасць першага мірнага імгнення.

Андрэй ГАНЧАРОУ.

НА ЗДЫМКУ: сцена са спектакля «Радавыя» ў пастаноўцы купалаўцаў. Бушцец — артыст Г. ДАВЫДЗЬКА, Дугін — заслужаны артыст БССР А. ДЗЯНІСАУ.

Фота У. КРУКА.

ПОДЗВІГУ МІНСКА ПРЫСВЯЧАЕЦЦА

ЗОРКА НАД ГОРАДАМ

1941—1945 — наш боль, наша гордасць, наша памяць. Пра вайну нагадваюць нам назвы вуліц і плошчаў, мемарыяльныя шыльды, знакі, абеліскі. Іх многа на нашай зямлі. Яшчэ адзін велічны мемарыял адкрыўся ў Мінску напярэдадні святкавання 40-й гадавіны Перамогі. Адкрыццё помніка — заўжды падзея, этап ва ўсведамленні горадам уласнага лёсу, сваёй гісторыі.

Тэма вайны — барацьбы і перамогі — і сёння застаецца адной з галоўных у эмацыянальна-мастацкай палітры горада. Для Мінска гэта натуральна. За сваю тысячагадовую гісторыю ён неаднойчы быў знішчаны, спалены ворагам. Самай страшэннай была апошняя вайна. Подзвігу Мінска прысвечаны мемарыял «Гораду-герою», пабудаваны на праспекце Машэрава. Ад манумента пачынаецца парк Перамогі. Побач з ім плошча, дзе будуць праводзіцца ўрачыстыя цырымоніі.

46-метровы абеліск, увенчаны Залатоў зоркай, добра відаць здалёк. Гэта дамінанта другога архітэктурнага дыяметра Мінска, вобразна-кампазіцыйны цэнтр праспекта.

Хоць гэта самы «малады» помнік горада, у яго ўжо ёсць сваё гісторыя. Яна пачалася два гады назад, калі быў аб'яўлены конкурс на лепшы праект.

Тэма гераічнай барацьбы мінчан з захопнікамі натхніла многіх мастакоў і архітэктараў. У конкурсе прынялі ўдзел дзесяткі творчых калектываў, былі прадстаўлены і індывідуальныя праекты. Фотаздымкі работ змяшчаліся ў прэсе, і тысячы жыхароў прынялі ўдзел у грамадскім абмеркаванні праектаў. Журы, у якое ўваходзілі вядомыя архітэктары і скульптары, грамадскія і дзяржаўныя дзеячы рэспублікі, каля месяца напружана працавала: былі прагледжаны сотні эскізаў, чарцяжоў і дзесяткі кардонных, пенапластыкавых, пластылінавых і гіпсавых макетаў. Лепшым быў прызнаны праект, распрацаваны архітэктарамі Вячаславам Раманенкам, Віктарам Крамарэнкам, Вячаславам Яўсеевым і скульптарам Валянцінам Занковічам.

Формы абеліска нагадваюць разгорнуты сцяг. На шасціметровай вышыні на спецыяльным картушы — скульптурным упрыгажэнні ў выглядзе разгорнутага скрутка — тэкст Указа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР аб прысваенні Мінску ганаровага звання «Гораду-герою». Справа ад абеліска бронзавая скульптура жанчыны. Яна сімвалізуе Радзіму. Ва ўзнятай левай руцэ яе фанфары. Быццам толькі што прагучала мелодыя Перамогі.

...Пра што думае скульптар у той момант, калі яго твор пачынае жыць уласным жыццём... Можа, успамінае шлях, якім ён ішоў да гэтага дня? Шлях доўгі, у дваццаць гадоў.

Яшчэ студэнтам (у той час В. Занковіч вучыўся на архітэктурным аддзяленні Політэхнічнага інстытута) ён прымае

ўдзел у конкурсе на праект мемарыяльнага комплексу ў Брэсцкай крэпасці. Потым быў шэраг помнікаў, дзе ён выступаў у асноўным як архітэктар. «Зорным часам» мастака стала стварэнне Хатынскага мемарыяла. За яго Занковічу было прысвоена званне лаўрэата Ленінскай прэміі. Гэта быў помнік, дзе мастак праявіў сябе адначасова як архітэктар і як скульптар. Разам з Сяргеем Селіханавым ён стварае скульптуру «Стары і дзіця». Прататыпамі былі рэальныя людзі — Іосіф Камінскі і яго сын.

У Хатыні мастацкімі сродкамі была вырашана не толькі канкрэтная задача — увекавечыць памяць жыхароў знішчанага вёскі — але і звышзадача. Хатынь набыла значэнне нацыянальнага мемарыяла. Хатынь стала сімвалам пакутніцтва і мужнасці.

Потым Валянцін Занковіч яшчэ не раз звяртаўся да ваеннай тэмы. І воль манумент гораду-герою Мінску.

— Для мяне гэта была вельмі адказная работа, — расказвае В. Занковіч. — Як і кожны, хто перажыў вайну, хто выжыў, я адчуваю маральны доўг перад тымі, хто ахвяраваў сваім жыццём дзеля Перамогі. У час вайны я быў дзіцем, мы жылі з маці, сястрой і братам у Вілейцы. У маёй дзіцячай памяці засталіся вобразы партызан, якіх вялі на расстрэл, змардаваных ваеннапалонных, чорныя фігуры эсэсаўцаў і паліцаяў. Мне і цяпер цяжка прыгадаць усё гэта. Таму можна ўявіць, чым стаў для ўсіх савецкіх людзей Дзень Перамогі. У адным з папярэдніх варыянтаў скульптуры Перамога была ўвасоблена ў вобразе юнай дзяўчыны, заўсёды маладой Славы. Потым я адмовіўся ад такога вырашэння, нягледзячы на тое, што яно было вельмі эфектным. Я прыйшоў да думкі, што Перамогу павінна сімвалізаваць не юнацтва, а сталасць, не той, хто прыйшоў у жыццё, а той, хто прайшоў праз усе выпрабаванні. Вобраз Славы трансфармаваўся ў вобраз Маці-Радзімы. Жанчына ў гэтым мемарыяле — гэта мая Беларусь, якая вынесла столькі пакут і выпрабаванняў.

Бронзавая постаць жанчыны — нібы ўвасобленне спакою і ўпэўненасці. Такой мы ўспрымаем сёння Перамогу. Яна для нас у першую чаргу гістарычны факт, падзея дыялектычна непазбежная, падрыхтаваная ўсім ходам развіцця сацыялістычнага грамадства. Перамога, якая зрабіла нас яшчэ мацнейшымі.

Тысячы людзей усіх узростаў сабраліся на праспекце Машэрава. Спадае пакрывацца і позірку прысутных адкрываецца велічная постаць Маці-Радзімы. Гучаць дзяржаўныя гімны Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік і Беларусі. Гучаць фанфары Перамогі.

1941—1945 — наш боль і наша гордасць, наша памяць...

Пётра ВАСІЛЕУСКІ.

Святу Перамогі быў прысвечаны сёлетні абласны фестываль мастацтваў «Гомельская музычная вясна». З аўтарскім канцэртам на ім выступілі народны артыст СССР, лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўных прэміяў СССР Ціхан Хрэннікаў.

НА ЗДЫМКУ: Ц. ХРЭННІКАЎ сярод удзельнікаў музычнага свята.

Фота І. ЮДАША.

Новы твор вядомага беларускага драматурга Аляксея Дударова сёння паставілі ўжо больш за шэсцьдзсят тэатраў краіны. І папулярнасць яго расце з кожным новым спектаклем, з кожнай новай пастаноўкай. А ўпершыню героі п'есы «Радавыя» з'явіліся на сцэне Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы. Зараз гэты спектакль купалаўцы лічаць адным з лепшых у сваім рэпертуары. Тэатр прысвяціў яго 40-годдзю Перамогі...

...Наваліцай адгрыміць жорсткі і ярасны бой. На сцэну магутным патокам хлыне асляпляльны светлапад. Апусціцца і шчыльна прыцісне ўсе гукі вязкая цішыня. Перадольваючы яе тугую гушчыню, наблізіцца да нас натомлены салдат. Слоў яшчэ няма, але мы ўжо чакаем нейкай высновы, такую цішыню нельга трывожыць пустым. І асмязьля вусны выдыхнуць:

— Жывы я, Мар'я...
З гэтага моманту загучыць у спектаклі купалаўцаў трагічная нота, растрывожыць сэрца. На працягу дзвюх з паловай гадзін сцэнічнага часу пацэра байцоў, пяцэра чорнаробочых вайны, пройдуць апошнія вёрсты, што засталіся да Перамогі, а мы будзем пільна ўглядацца ў счаленне падзей і характараў. І прагнуць будзем згусткаў цішыні, бо менавіта ў такое імгненне аднойчы ўжо адчулі трымценне аголенага нерва, далучыліся да вялікага болю.

Мы не зразумеам адразу, чаму просіць радавы Дзерваед прабачэння ў жонкі Мар'і. Ды нас ашаломіць няўдзячнасць лёсу за яшчэ адзін дзень жыцця, падораны гэтаму дачасна ссвітеламу чалавеку. «Жывы я, Мар'я», — вымавіць салдат, і будзе ў ягоных словах водгулле гарачай атакі, невыносны душэўны цяжар, шчымы смутак і абвостранае пачуццё нейкай віны.

Цішыня, здаецца, вось-вось выцягне з Дзерваеда самае патаемнае. Ён упарціцца з усіх сіл, хоча і баіцца, імгненні сцякаюць — і ўжо знікла насланні цішыні. На сцэну ўварваўся побыт, ваенны, прапахлы потам, крывёй, порахам і тытунём.

Рэшткі пяхотнага аддзялення на адпачынку. Успамінаюць бой... памянаюць тых, хто «супакоіўся»... жартуюць... Пяцэра чалавек. Прыцёртыя адзін да аднаго, моцна сціснутыя ў кулак, яны толькі што — ні больш, ні менш — штурхнулі наперад гісторыю. Цяпер жа іх відаць кожнага паасобку. Постаці, рухі, твары, вочы.

Душы...
Пятрок Дзерваед, па мянушцы Дзед або Партызан. У яго на вачах карнікі спалілі сына. Партызанскі разведчык ляжаў у гэты час у жыцце, не мог паварушыцца, душыў у сабе нямы крык і рваўся да сваёй хаты, адкуль фашысты так і не вывелі яго жонку... З тае пары Мар'я «ходзіць» за ім, адводзячы варожыя кулі. «Звечарэла мая душа...»

Сяргей Бушцец. На вайну пайшоў проста з-за вясельнага стала. Не налюбіўся, не нажыўся — і ўзненавідзеў. Лютасць да ворага не дае яму перавесці дух, варожая кроў п'яніль, руіны чужой зямлі радуюць вока. Скалечаны чалавек — без любові. «А што, калі і ў іншых душах гэтакі ж друг?»

Уладзімір Дугін, старшыня. Але справа не ў вайсковым званні, нават не ў баявым ці жыццёвым вопыце гэтага чалавека, — у таленце прыняць на сябе чужы боль, не выказаўшы свайго. Маналітна цэльнасць натуральна. «Мы з табой славяне».

Мацвей Салаянік. Прайшоў па вайне, са зброяй у руках бегаў у атакі, але ніводнага разу не стрэліў у ворага. Таму што веруючы. Напэўна, ён не хацеў пусціць вайну ў сваю душу. Не атрымалася, вайна ўсё ж тая зламала панцыр, пад якім хаваўся Салаянік. І цаной жыцця дасталася яму выснова, што і пекла, і ачышчэнне чалавека тут, на гэтым свеце. «На ўсіх нас на зямлі адна душа...»

Лёнька Дуванец, Адуванчык. Маладзёйшы за ўсіх, зусім яшчэ хланчанё. Зялёны парастак жыцця, якое адродзіцца на папалішчах. І ў Адуванчыка ёсць мінулае, трагічнае і жахлівае, але сам ён належыць будучыні. Каля яго адаграваюць сэрцы старэйшых сябры. Ён нібы сонечны прамень, такі недарэчны тут, але ў адначасе такі неабходны.

...А цішыня не знікла назусім. Проста

ШТО ЎЗЯЦЬ З САБОЙ...

РЭПАРТАЖ З ХХХ РЭСПУБЛІКАНСКАЙ ВЫСТАЎКІ ДЗІЦЯЧАЙ ТВОРЧАСЦІ І ДЭКАРАТЫўНА-ПРЫКЛАДНОГА МАСТАЦТВА

Гэта выстаўка была традыцыйнай. І разам з тым незвычайнай. На імправізаваным мітынгу перад яе адкрыццём выступіла дзяўчынка-школьніца. Яна ўзяла ў рукі мікрафон і, трохі хваляючыся, сказала: «Мы, дзеці Беларусі, прысвячаем свае работы вялікаму святу, якое адзначае ўся наша краіна. Мы выраслі ў мірны час, але ў многіх з нас няма бабуль і дзядуль—яны загінулі ў вайну, абараняючы сваю Радзіму, абараняючы жыццё на планеце. Мы хочам вучыцца, лятаць у космас, садзіць сады і кветкі, будаваць новыя гарады, якія не павінны ніколі гарэць у агні пажарышчаў!»

Яе словы патанулі ў апладысмантах шматлікіх гасцей, ветэранаў, што прыйшлі і прыехалі на вернісаж з усёй рэспублікі.

У экспазіцыі сотні работ: малюнкi, вырабы з саломкі, гліны, дрэва, нітак, тканіны, чаканка, ткацтва. У якой толькі тэхніцы не працуюць юныя мастакі, удзельнікі студый і гурткоў выяўленчага мастацтва, мастацкіх школ Беларусі!

Дзеці васьмідзесятых, тры-вожных васьмідзесятых гадоў. Парасткі нашай будучыні, наша надзея, наша радасць. Што чакае вас на парозе XXI стагоддзя? Якія вы, чым жывяце? Якім бацьце свет, мінулае і будучыню?

Я з цікавасцю хаджу па залах Палаца мастацтва, разглядаю работы, гутару з юнымі аўтарамі. Сярод іх няма амаль ні аднаго, чья сям'я так ці інакш не пацярпела б у час вайны. Здавалася б, гэта ўжо ўнукі, праўнукі тых, хто змагаўся з фашыстамі на франтах, у партызанскіх атрадах. Але ж не, памяць жыве, памяць працуе на будучыню.

Зразумела, што на такой выстаўцы многа малюнкаў пра вайну: «Партызаны», «Бацька вярнуўся», «Парты-

занская кузня», «Світанак 22 чэрвеня 1941 года», «Мой дзядуля ветэран», «Парад Перамогі», «За родную зямлю», «Марскі дэсант», «Бой за Мінск». З аўтарам апошняй работы, шасцікласнікам 116-й мінскай школы Дзімам Латушкіным у нас адбылася такая размова.

— Што ты, Дзіма, ведаеш пра мінулую вайну і чаму выбраў такую тэму?—пацікавалася ў хлопчыка.

— Я чытаў многа кніг, бачыў кінафільмы пра вайну з гітлераўскай Германіяй. Шмат чаго расказала мая бабуля Настасся Антонаўна. Яна была ў акупіраваным Мінску. Памятае, як вызвалілі нашы салдаты горад, як людзі святкавалі Перамогу. Я зрабіў гэты малюнак на выстаўку, відаць, пад уплывам бабуліных успамінаў. А наогул, я не люблю маляваць бітвы, салдат, выбухі снарадаў...

Не вельмі любіць маляваць вайну і Алёша Ціцішын, вучань чацвёртага класа 150-й мінскай школы. На выстаўцы дзве яго работы—«Вёска» і «Свята ў космасе». У пасёлку Глуск жыве Алёшына бабуля, да якой ён ездзіць летам у госці. А дзед няма: загінуў пры вызваленні саветскімі войскамі горада Керчы. Памяць пра дзед—яго пашкоджаны снарадам ордэн, які прыслалі баявыя сябры-франтавікі пасля вайны.

Што ж любяць маляваць сучасныя дзеці, падлеткі?

— Касманаўтаў, падарожжы на далёкія планеты (Булат Юра. 3-ці клас, 42-я школа, Мінск).

— А я люблю маляваць казачных гераюў, люблю казкі, дзе добра перамагае зло. А яшчэ звяроў, птушак. Асабліва коні, у мяне добра атрымліваецца. (Святлана Родава, 1-шы клас, 157-я школа, Мінск).

— Сучасны горад, шматпавярховыя прыгожыя бу-

дынкi і магістралі, наша метро. (Косця Пухцееў. 4-ты клас, 44-я школа, Мінск).

— Гульні ў нашым двары, сваіх сяброў. (Маша Шульман. 7-мы клас, 153-я школа, Мінск).

Добры і радасны свет дзяцінства. Немагчыма без усмешкі глядзець на рознакаляровых вязаных чарапашак Людзі Трухан, на лісічак Наташы Дзвінай, на карову Буронку з блакітнымі вачамі, з рамонкам—яе аўтар шасцігадовая Оля Хорашава з Гомеля.

І як рэзка ўрываецца ў гэты добры свет балючы крык душы на плакатах, выкананых школьнікамі: «Мы не хочам вайны!».

— Мы ўжо не маленькія,— гаворыць пятнаццацігадовая Лена Саверская, якая займаецца ў народнай студыі выяўленчага мастацтва Дома піянераў у Мінску.—Нашы аднагодкі ў час вайны былі і разведчыкамі, і байцамі, дапамагалі дарослым. У адным з паркаў Мінска стаіць помнік піянеру-герою Марату Казею. Мы глядзім тэлевізар, слухаем радыё, ведаем, як ва ўсіх краінах простыя людзі выступаюць супраць атамнай зброі. І мы стараемся не быць у баку ў гэтай барацьбе за мір. Малюем плакаты, праводзім мітынгі, выпускаем школьныя наскенныя газеты. Наш клуб інтэрнацыянальнай дружбы штогод арганізуе Дзень юнага антыфашыста. Мы здаём макулатуру, металалом, а грошы ідуць у Фонд міру.

Дзеці васьмідзесятых... Нябачны цяжар небяспекі непрыкметна лёг і на вавы плечы, прымушаючы быць чуйнымі да праблем дарослых, да ўсяго, што адбываецца навокал. Я пазнаёмілася на выстаўцы з дзесяткамі хлопчыкаў і дзяўчынак, якія расказалі мне пра свае мары, пра тое, якой уяўляюць сваю будучыню.

Уладзімір Харужый, шасцікласнік 116-й мінскай школы, напрыклад, збіраецца пасля школы паступіць у інстытут, каб быць прафесійным мастаком.

Алёша Ціцішын яшчэ не ведае, кім быць—хірургам ці мастаком. У адным ён упэўнены: увесь транспарт у горадзе будучага павінен рухацца пад зямлёй, каб не перашкаджаць дзецям хадзіць, дзе ім хочацца. У горадзе двухтысячнага года, на яго думку, акрамя метро, таксі, павінны быць і коні, на якіх так прыемна пракаціцца летам. Наогул яго мара—каб на зямлі заўсёды было лета.

— Што б вы ўзялі з сабой у XXI стагоддзе?—папытала я ў дзяцей.

— Свае дзіцячыя малюнкi.

— Усе кветкі.
— Дзядуляў медаль.
— Возера Нарач, дзе мы заўсёды адпачываем.

— А што пакінулі б на заўсёды ў XX стагоддзі?

— Усю зброю, якая перашкаджае людзям свету жыць мірна, і дамовіліся б з дзецьмі з іншых краін зрабіць тое ж самае.

Таццяна АНТОНАВА.

НА ЗДЫМКАХ: у адной з залаў выстаўкі; Т. СТАНКЕВІЧ (Нясвіжскі раён). «Партрэт майго дзядулі»; В. ДЗЯРЖЫЦКАЯ (горад Гомель). «Я не хачу вайны».

ФРАНТАВЫЯ ДАРОГІ

Словы Г. БУРАЎКІНА

Музыка І. ЛУЧАНКА

Франтавыя дарогі, як рубцы на пакутнай зямлі.
Нам баі і трывогі вочы стомай цяжкой абвілі.
Зноў шляхі ветравыя, і на іх між палёў і дуброў—но слу-

Прыпеў:

За туманам, за дымам
Свеціць неба рачной сінявой.
Застанецца Радзіма,
Застанецца Радзіма жывой,
Застанецца Радзіма жывой!

Калі суджана ўпасці, мы спакойна ўпадзём між бяроз.
За высокае шчасце жыць Радзіме без гора і слёз.
На вясновыя поймы ляжа крык жураўліны глухі.
Мы наvekі запомнім да сваёй перамогі шляхі.

Прыпеў.

Сон-трава — першыя кветкі вясны.

Фота З. УЛАДЗІМІРАВА.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

НАШ АДРАС:

МІНСК-ГСП, ЛЕНІНСКІ ПРАСПЕКТ, 44.
ТЭЛЕФОНЫ: 33-01-97, 33-02-80, 33-03-15, 33-16-56, 33-07-82.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня
выдавецтва ЦК КП Беларусі.
Зак. 869

